

Periodiek

Historische Kring Maarssen, 50^e jaargang
nr. 2 - 2023

MET O.A.:

GRACHTENGEVELS

A detailed historical painting of a Dutch canal scene. In the foreground, a small boat with several people is on the water. A large wooden windmill structure stands in the middle ground. In the background, a large church with two towers is visible. The scene is set in a town with various buildings and people on the banks.

CRASH HALIFAX

SOETENDAEL

Door erkend scharrelvlees

Slagerij
Dorresteyn
sinds 1882

Nassastraat 4
Tel. 0346 - 561219
Maarsssen

RADIO - T.V.
ELECTR. HUISHOUDELIJK
+ VOORDEEL + VAKMANSCHAP
+ KWIEKE SERVICE

radio en t.v. speciaalzaak

elektron

Nassastraat 9-11,
3601 BA Maarsssen
telefoon: 0346-562081

Bij ons is iedereen welkom
waar de fiets ook vandaan komt.

Nassastraat 99, Maarsssen
Telefoon: 0346-760760

info@honigtweewielerspecialist.nl
www.honigtweewielerspecialist.nl

 VOLG ONS OP FACEBOOK
WWW.FACEBOOK.COM/HONIGTWEEWIELERSPECIALIST

VAN VREDENDAAL & ZN
aannemersbedrijf restauratiewerken

anno 1911

Harmonieweg 1 3603 BN Maarsssen

info@vanvredendaalenzn.nl 0346 561356

www.vanvredendaalenzn.nl 06 12 961 465

colofon

De Historische Kring Maarssen is opgericht op 11 september 1972 en opgenomen in het verenigingenregister bij de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Utrecht en Omstreken onder nummer 301763120000.

Informatie en contact

Website: www.historishekringmaarssen.nl
E-mail: secretaris@historishekringmaarssen.nl

Bestuur

Bert Appeldoorn, voorzitter
E-mail: voorzitter@historishekringmaarssen.nl
Arie van Ginkel, secretaris
Postbus 90, 3600 AB Maarssen, tel.: 0346-564168
E-mail: secretaris@historishekringmaarssen.nl
Len Goossens, penningmeester
E-mail: penningmeester@historishekringmaarssen.nl
Helma Bokhove, Hans van Bommel, Bert de Ruiter

Ledenbeheer:

Jantien de Ruiter
E-mail: ledenbeheer@historishekringmaarssen.nl
Tel: 0346-563599

Ereleden:

Mevr. G.M. Willekes-van Putten (24-02-2000), dhr. B. de Ruiter (21-02-2002), mevr. M.C. Hatzmann-Scheltema (23-02-2006), dhr. B. Visschedijk (26-02-2009), mevr. A. Wolters-Dekkers (03-03-2011), dhr. H. Blaauw (06-03-2014), dhr. H. van Bommel (28-10-2021)

Leden van verdienste:

Drs. W. Smits (10-02-1994), mevr. A.P. van Haaften-van Rijswijk (26-02-2015), mevr. R. Tjihuis (10-03-2016)

Periodiek:

Hoofdredactie: Piet Gentenaar, Jaap Trouw
Secretaris: Arjan van Weele
Redacteurs: Bert de Ruiter, Herman Schols, Els Sonneveld
Eindredactie: Ria Tjihuis
Kopij zenden aan Piet Gentenaar. E-mail: redactie@historishekringmaarssen.nl
Verkoop losse nummers: Bert de Ruiter, Nicolaas Maesstraat 6, tel: 0346-563599

Lidmaatschap:

Het lidmaatschap bedraagt € 15,00 per jaar. Opzeggen kan alleen per kalenderjaar. Voor meer informatie en aanmelden als lid van de Kring zie de website of neem contact op met Jantien de Ruiter, Nicolaas Maesstraat 6, 3601 DR Maarssen, tel: 0346-563599
E-mail: ledenbeheer@historishekringmaarssen.nl
Ons bankrekeningnummer is NL93INGB0002907376 t.n.v. Penningmeester HKM

Vormgeving en productie:

Topic Creatieve Communicatie, Wierden.

inhoud

43	Colofon en Inhoud
44	Kringnieuws
46	Een lezer schrijft...
47	Grachtengevels
55	Begraven in Maarssen
60	Wandeling van De Pijper Deel 17
62	Bovenlichten en snijramen Deel 2
67	De crash van de Halifax in Oud-Zuilen
70	De Wervelwind
71	De verdwenen buitenplaats Soetendael
78	Achter de schermen

op de cover

Uitsnede van Jacobus Storck 1664. Gezicht op Maarssen.
Collectie Rijksmuseum Twenthe.

Kringnieuws

Het overnemen van artikelen en afbeeldingen zonder toestemming van de redactie is niet toegestaan. De inhoud van de artikelen is voor verantwoording van de auteur.

De Historische Kring Maarssen heeft al het mogelijke gedaan om de eventueel rechthebbende op beeld en/of tekst te achterhalen. Indien u meent aanspraak te kunnen maken op dergelijke rechten, verzoeken wij u contact op te nemen met het bestuur via de secretaris.

Kopij voor het volgende nummer graag inleveren vóór 15 juni 2023.

Van de redactie

In deze editie van ons Periodiek is er van Wally Smits aandacht voor begraven in Maarssen en voor een verdwenen buitenplaats. Daan Wolfert beschrijft hoe Slot Zuylen aan een ramp ontsnapte in WOII en Ria Tjihuis wandelt in deze editie weer met De Pijper. Onze fraaie grachtengevels krijgen aandacht van Jaap Kottman en Jaap Trouw beschrijft bijzondere raampartijen. Bijzonder is een ingezonden verhaal van een lezer die reageert op de artikelen Verdwijnpijn in de voorgaande edities. In dit nummer begint ook een serie over de werkgroepen die onze Kring al vele jaren ondersteunen en levend houden; te beginnen met de groep Archief en Bibliotheek.

Van het bestuur

Op 30 maart 2023 vond de 51e Algemene Ledenvergadering van de Kring plaats.

Zo'n 75 leden werden door voorzitter Bert Appeldoorn hartelijk welkom geheten en door de agenda geleid. Hij heette nieuwe leden extra welkom. Hij bedankte de actieve werkgroepleden voor hun inzet en vroeg ook een moment stilte voor de leden die ons in 2022 zijn overleden. Ondanks dat steeg ons ledenaantal naar 1068 leden. Financieel was het jubileumjaar 2022 een positief jaar. De verkoop van het jubileumboek heeft daar substantieel aan bijgedragen. Voor 2023 blijft de contributie gelijk maar door diverse kostenstijgingen wordt de prijs voor 2024 van € 15,00 verhoogd naar € 17,00 per

jaar voor een gewoon lidmaatschap inclusief Periodiek. Een tweede en volgende lidmaatschap op hetzelfde adres met Periodiek wordt € 14,00 (was € 12,00). Een tweede lidmaatschap zonder Periodiek € 8,00 (was € 7,00). Leden in het buitenland (met Periodiek) gaan € 21,00 betalen (was € 19,00). De vergadering stemde daarmee in. Na het verslag van de kascontrolecommissie werd aan de penningmeester decharge verleend over 2022. Barend Verkerk volgt Johan Wolters op als commissielid. Arie van Ginkel en Hans van Bommel worden door de leden herkozen als bestuurslid en als nieuw bestuurslid wordt Helma Bokhove voorgedragen. Zij wordt unaniem door de vergadering benoemd. Ronald en Petra van Tongeren krijgen waardering voor hun werk als penningmeester respectievelijk het bijhouden van de ledenadministratie. De voorzitter noemt enkele gebieden waar de Kring hulp van leden kan gebruiken: bestuur, website, commissie Open Monumentendag, beeldbank en organisatie excursie. Hij meldt ook dat alle Periodieken tot en met 2022 op de website zijn in te zien. Na de pauze verzorgde ons nieuwe bestuurslid Helma Bokhove een presentatie over de UNESCO met de focus op de ontwikkeling van de Amsterdamse grachten-gordel als internationaal erfgoed.

Helma Bokhove stelt zich voor

Afgelopen zomer werd ik door de wervingscommissie voor nieuwe bestuursleden benaderd met de vraag of ik wellicht interesse had om bestuurslid van de Historische Kring te worden. Ik was verrast, maar de vraag kwam wel op een moment dat ik er over nadacht hoe ik in mijn woonplaats Maarssen na mijn werkzame leven wat meer maatschappelijk actief zou kunnen worden. In maart 2020 ben ik gestopt met werken, maar vrijwel onmiddellijk zaten we in een lockdown vanwege de coronapandemie. Dus zoveel was er op dat moment niet mogelijk. Tijdens mijn werk voor de gemeente Amsterdam ben ik onder andere gedurende vijf jaar coördinator Werelderfgoed Grachtengordel geweest. Deze functie heeft mijn belangstelling voor geschiedenis extra aangewakkerd. Voor mij was dit dus aanleiding om

eerst eens een tijdje mee te gaan draaien in het bestuur. Los van de inhoud vind ik het namelijk ook belangrijk dat je goed kunt samenwerken met mensen. Dat is goed uitpakkt.

Helma Bokhove. Foto Piet Gentenaar.

Het is de bedoeling dat ik de portefeuilles Beleid en Planologie ga oppakken. Dat sluit ook mooi aan bij mijn werkverleden, waarin ik ook beleidsfuncties in de ruimtelijke ordening en bouwen en wonen heb gehad. Ik woon nu ruim dertig jaar met mijn man met veel plezier in Maarssen; een mooi dorp, waar je zo de natuur in kunt wandelen of fietsen. Ook een dorp met een bijzonder verleden en bovendien met een gedeeld stukje geschiedenis met de stad Amsterdam.

Leer de Historische Kring kennen

Geregeld melden zich nieuwe leden aan bij onze Kring. Het bestuur wil graag nader kennis maken met de nieuwe leden en hen ook verder informeren over de Kring. Daarom zullen de leden die vanaf vorig jaar lid zijn geworden, worden uitgenodigd voor een koffiebijeenkomst, waar bestuur en/of werkgroepleden iets zullen vertellen over de activiteiten van de Kring en we kunnen kijken naar de rol van de Kring in de toekomst. We willen graag weten hoe we leden

nauwer kunnen betrekken bij onze Kringactiviteiten. Voor deze bijeenkomsten ontvangt u als nieuw lid een uitnodiging.

Al eerder lid geworden en ook graag naar zo'n bijeenkomst? Meldt u zich dan bij secretaris Arie van Ginkel, secretaris@historischekringmaarsсен.nl. We kijken uit naar deze bijeenkomsten.

Van de jubileumcommissie

Deze commissie blijft actief met het organiseren van interessante lezingen en evenementen. Als u dit Periodiek leest is er al het een en ander gebeurd dat bij het inleveren van de kopij nog niet had plaatsgevonden. Het betreft de lezingen in Streekmuseum Vredegoed over ontginning en de Bethunepolder en de lezing op Nijenrode. Momenteel wordt gewerkt aan 'Lezingen op de Vecht' op de Fietsboot in de maanden mei en juni. Kortom, we doen er alles aan om onze leden bij het jubileum te betrekken en het te laten meebeleven. De grote hoeveelheid verkochte jubileumboeken onderschrijft dat. De scholen waarop wij gastlessen hebben verzorgd voor het project 'Dit Herdenken Wij' hebben inmiddels ons jubileumboek 'Canon van Maarssen en omliggende kernen' ontvangen. De jubileum-fotowedstrijd is gestart en wij zijn natuurlijk benieuwd naar alle fraaie foto's waar de deskundige jury zich over gaat buigen. U kunt uw foto's nog steeds inzenden naar fotowedstrijd@historischekringmaarsсен.nl. Op de planning staat nog een bijzonder leuke activiteit: een pubquiz, met daarin ook aandacht voor 'Maarsense historie'. De datum is 5 juni en de locatie is De Eendracht aan de Langegracht. We hebben plek voor maximaal zestig deelnemers en aanmelding hiervoor kan per team van maximaal vijf mensen of individueel. In het laatste geval wordt u op de avond zelf in een nieuwgevoemd team ingedeeld. Er is een vakkundige jury en ook zijn er mooie prijzen te winnen. Meer informatie leest u in de Nieuwsbrief en op de site. U kunt zich aanmelden via het adres hkmjubileumlezingen@gmail.com.

Schenkeningen

Van mw. H. Nieman ontvingen we een aantal oude foto's die zeker een plek in onze beeldbank verdienen. Dank daarvoor. ●

Een lezer schrijft...

Bij deze wil ik graag mijn complimenten maken aan de heren Simonis en Van Bommel voor hun serie 'Verdwenen gebouwen in de oude dorpskern'. Ik heb ervan genoten. Vooral omdat Gaslaan, Kerkweg, Raadhuisstraat en Breedstraat bij mij vele herinneringen naar boven deden komen. Als jochie van een jaar of 8, 9 woonde ik als zoon van een tandarts aan de Kerkweg en kreeg ik mijn basisonderwijs grotendeels op de christelijke school aan de Gaslaan. Meer specifiek van juffrouw Hobbema (of Hobma), meester Smit, meester Vijver, meester Van der Molen en 'lange' De Jong. Die stopte me, toen ik voor de zoveelste keer een boevenstreek had uitgehaald, in het leslokaal onder de grond en zette een paar banken op het luik. Zo werd er toen gestraft. Ik kreeg de lessen grotendeels van meester Smit in het gebouw Bethel aan de Termeerweg en het laatste oorlogsjaar in een lokaliteit aan de Achterstraat. Daar was het ook dat 'gekke' Henkie, een leerling ergens uit de buurt van Zuilen, op een ochtend met een menselijke arm binnen stapte: 'Gevonden meester, langs het kanaal!' Veel later begreep ik dat op de Straatweg een auto van de BS vol munitie vanuit de lucht was beschoten, waarna de lichaamsdelen van de inzittenden tot ver over het Merwedekanaal te vinden waren geweest.

Hotel-restaurant De Harmonie ken ik van vele gelegenheden. RokaToma speelde daar en achter De Harmonie waren ook altijd bijeenkomsten en kon je luisteren naar cabaretier Chiel de Boer en anderen. Het middenstuk was het restaurant, waar je bekende Maarssenaren als Van Sandick en George Hogenkamp (de eerste wielersjournalist in Nederland) kon aantreffen. Het rechterdeel was destijds mijn domein als de Canadese soldaten vlak na de oorlog daar hun films draaiden met mij stiekem achterin de zaal. De school aan de Breedstraat was van meester Dick Dekker, voorzitter van de VV Maarssen en grondlegger van de Historische Kring. Vlak daarnaast woonde agent Ab Degen, leider van het verzet in de oorlog.

De Wolfshoek, een triest monument waarin tijdens de oorlog de Ortskommandant huisde. Ik heb daar als 9-jarige een slechte herinnering aan. Het was op een zondag dat ik thuis op het hek zittend een kaasbrikje voorbij zag komen met een Rode Kruisvlag op het dak, gemend door twee Duitsers en met mijn oom Cor van der Lee uit Baambrugge erin. Ik holde naar mijn moeder en schreeuwde: 'Ik zie oom Cor voorbijkomen in een paard-en-wagen van de moffen!' Zij: 'Ach, je zult je wel vergist hebben'. Een dag later sijpelde het bericht door dat oom Cor bij een wapendropping gevangen was genomen en naar Maarssen zou zijn afgevoerd. Hij heeft het niet overleefd. De Ortskommandant (met wie misschien nog te onderhandelen zou zijn geweest) verwees mijn oom linea recta door naar Utrecht. Twee dagen later werd hij gefusilleerd.

En dan de vrijwillige brandweer aan de Gaslaan. Als de sirene loeide, kwamen overal de vrijwilligers vandaan, lopend of op de fiets. Meestal Tukker of badmeester Van Ede voorop of fietshandelaar Ter Wee en dan in vliegende vaart naar een brandende boerderij richting Maarssen of naar een andere brand. Wij gingen er op onze fiets met bloktrappers en gummibanden achteraan...! Op het voorterrein van de brandweerkazerne stonden personenauto's met op het dak een geweldige ballon, gevangen in een omheining, gas tankend om weer verder te kunnen rijden.

Inderdaad, jammer dat dit alles verdwenen is, maar daarom heb ik jullie artikel des te meer gewaardeerd. Dank daarvoor. ●

Hans van der Vlucht
Gouda

Grachtengevels in Maarssen, bewaard of verdwenen

Jaap Kottman

Inleiding

In dit artikel kan een aantal mooie gevels van huizen die in de zeventiende eeuw in Maarssen langs de Vecht stonden, helaas niet aan bod komen. Veel van de tegenwoordige huizen aan de grachten zijn namelijk opvolgers of verbouwingen van eerdere huizen. We weten nagenoeg niets van de oorspronkelijke gevels. (zie afbeelding 1).

Als we naar de huidige gevels aan de grachten van Maarssen kijken, zien we veel variatie in de uitvoering en vormgeving ervan. In dit artikel wordt het onderscheid tussen die oude geveltypen beschreven. Er zijn schematische tekeningen gemaakt en

er is van sommige huizen iets van de geschiedenis vermeld.¹⁾ We maken een virtuele toer, te beginnen aan de Langegracht, dan het eerste stukje Herengracht en daarna de Schippersgracht. We staan stil bij de nog bestaande oude geveltypes en bij zulke die in later tijd zijn veranderd. De evenwijdig aan de gracht gebouwde dwarshuizen worden niet behandeld, omdat de voorgevels van die huizen meestal bij de gootlijst eindigen.

Geveltypen

Langs de Maarssense Vecht staan prachtige, oude huizen. De fraaiste daarvan zijn de grote landhuizen, de voormalige buitenplaatsen, maar er zijn er meer.

Jacobus Storck 1664. Gezicht op Maarssen. Collectie Rijksmuseum Twenthe.

Aan de Herengracht staat een aantal deftige, oude huizen met fraaie deuren, voorzien van omlijstingen en sierlijke bovenlichten. Minder luxueuze huizen, maar wel karakteristiek en sfeervol, staan aan de Langegracht en Schippersgracht. Het gaat hier vooral om burger- en middenstandswoningen. ²⁾ Deze huizen staan meestal met de smalle voorzijde op de gracht gericht en ze steken diep naar achteren. Een aantal van deze huizen heeft nog een topgevel. ³⁾ Dat is de samenvattende benaming voor een trap-, schouder-, tuit-, hals- of klokgevel uit de zeventiende- of de achttiende eeuw (zie tekening 1, respectievelijk nummers 1-5). Deze geveltypes waren in die periode bij Nederlandse woonhuizen het meest gebruikelijk. In iedere oude Nederlandse stad komen we ze nog tegen, maar ze zijn vooral te zien langs de grachten van Amsterdam.

1. Trapgevel, 2. Schoudergevel, 3. Tuitgevel, 4. Halsgevel, 5. Klokgevel, 6. Ingezwente lijstgevel, 7. Lijstgevel. Tekening Jaap Kottman

De lijstgevel

Vanaf circa 1660 kwam in Nederland een nieuw geveltype in zwang: de lijstgevel. Bij dit type werd de voorgevel aan de bovenzijde over de gehele breedte afgesloten met een geprofileerde daklijst, ook wel kroonlijst genaamd. Ze werden aanvankelijk bij dubbelbreed uitgevoerde huizen gebruikt om die breedte goed te laten uitkomen. Later werd de lijstgevel meer algemeen. Ze werden vaak aangebracht bij huizen waarvan de topgevels in een zo slechte staat waren, dat ze niet meer behouden konden worden. Topgevels waren extra gevoelig voor verval. Ze staken boven het dak uit; meestal gesteund door één of meerdere achter aan de top aangebrachte ijzeren staven die schuin naar beneden via de vorstpannen aan de bovenste horizontale balk van het dak waren bevestigd (zie afbeelding 2). Weer en wind aan de voor- en achterzijde plus mogelijk roestende staven maakten de geveltop kwetsbaar. Achterstallig onderhoud was funest voor het behoud ervan. Opnieuw

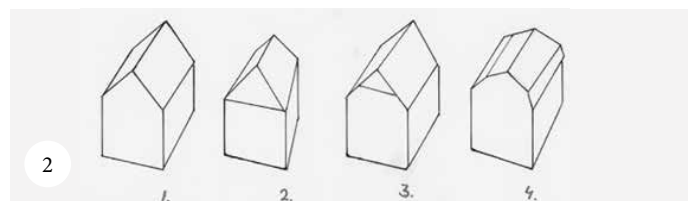
aanbrengen van de afgetakelde topgevels vond men toen vaak te duur en te omslachtig. Er werd dan gekozen voor het afknotten van de gevel, ook al omdat de oorspronkelijke gevels ondertussen uit de gratie waren geraakt ten gunste van de lijstgevel.

Langegracht nummer 15. Met een stenen banderol gedateerd 1706 en een fraaie, boven het dak uitstekende klokgevel, steunend op een ijzeren staaf. Foto Jaap Kottman.

Herstel

Vooral in de negentiende eeuw werd de lijstgevel algemeen toegepast bij herstel van oude topgevels. Dan moest wel het dak aangepast worden van een zadeldak naar een schilddak of een afgewolfd zadeldak (zie tekening 2, nummers 2 en 3). In veel gevallen werd bij afknotting voor een ingezwenkte lijstgevel gekozen. De zwenking maakte de gevel wat eleganter. De lijst werd daarbij korter uitgevoerd dan de basisbreedte van het huis maar bleef wel symmetrisch (zie tekening 1 nummer 6).

1. Zadeldak, 2. Schilddak, 3. Afgewolfd zadeldak, 4. Mansardedak. Tekening Jaap Kottman

Gevels langs de grachten

Langs de grachten van Maarssen zijn de hierboven genoemde geveltypes terug te vinden; zowel topgevels, originele lijstgevels als afgeknotte topgevels (veranderd in lijstgevel). Bij een aantal van deze afgeknotte gevels is het originele topgeveltype niet meer te achterhalen. Gelukkig zijn nog enkele oorspronkelijke topgevels in Maarssen bewaard gebleven. Daarnaast zijn vanaf omstreeks 1960 tot nu toe de meeste gevels aan de grachten gerestaureerd. Voor praktisch al deze huizen geldt, dat zij door honderden jaren gebruik voor diverse doeleinden en door de tand des tijds zwaar geleden hebben. Aangejaagd door de woningnood in de jaren zestig van de vorige eeuw (babyboomers) is een aantal min of meer uitgewoonde grachtenhuizen, die deels onbewoonbaar waren, herontdekt en kreeg door restauratie of soms herbouw een nieuw leven ingeblazen. Daarbij werd niet altijd gekozen voor een getrouwe historische gevelreconstructie. Ge-

leidelijk werd daar echter steeds meer rekening mee gehouden.

Langegracht

Een duidelijk voorbeeld van een verandering van een topgevel in een lijstgevel (afgeknotte topgevel) is het zeventiende-eeuwse huis Langegracht nummer 2. Vroeger stond er naast dit huis een soortgelijk huis (Langegracht nummer 1). Dit laatste huis is helaas in 1940 afgebroken voor verbreding van de Schoutensteeg tot wat nu de Schoutenstraat heet. Beide huizen hadden aanvankelijk een prachtige zeventiende-eeuwse halsgevel (zie afbeelding 3). Waarschijnlijk zijn deze twee halsgevels in de negentiende eeuw afgebroken en werden de daken aangepast (zie afbeelding 4 en tekening 3).

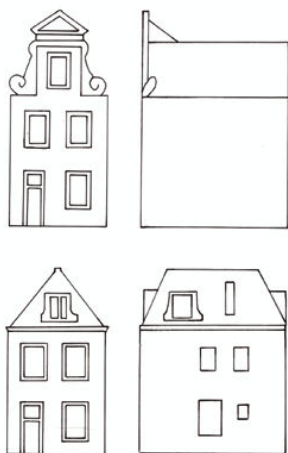
Ook het huis met de nummers 3-4 heeft een lijstgevel. Dit huis uit het midden van de negentiende eeuw is gebouwd op de plek van de afgebro-

Afgebeeld is de Langegracht waarop te zien is dat de eerste twee huizen rechts een halsgevel hebben. Prent van Hermanus Schouten ca. 1760. Collectie Het Utrechts Archief.

Langegracht nummer 2 in 1981. Beeldbank HKM.

Langegracht nummer 2. Boven: voor- en zijkant periode ca. 1640-1850. Onder: voor- en zijkant periode ca. 1850-heden. Tekening Jaap Kottman.

ken voorganger ervan. Hoe de gevel van dat huis er uitzag, weten we niet. Langegracht nummer 5 is van oorsprong een zeventiende-eeuws huis waaraan in later tijd wel het een en ander is veranderd. Het laatnegentiende-eeuwse mansardedak (tekening 2, nummer 4) wijst daar ook op. Het heeft een iets in- en uitgezwenkte tuitgevel. Langegracht nummer 6, eveneens uit de zeventiende eeuw, had ooit een topgevel, maar die is afgeknot en omgevormd tot

een ingezwenkte lijstgevel. Het zadeldak heeft daarbij een afgewolfd zadeldak gekregen. Ook het dak van het naastgelegen nummer 8 is afgenot, heeft een lijst gekregen en een afgewolfd dak. Op een foto uit ca. 1900 heeft dit huis nog een zeventiende-eeuwse schoudergevel (tekening 1, nummer 2), eindigend in een tuit. Slechts enkele jaren later is dat veranderd en werd het zolderraam tot een dakkapel vertimmerd. De onderste natuurstenen afdekplaten links en rechts zijn behouden gebleven (zie tekening 4). Opvallend bij het huis is de opkamer met een kelder daaronder; een indeling die aan een boerderijtje doet denken. Rond 1550 stonden er al verschillende boerderijtjes aan de Langegracht en Schippersgracht. Tot in de negentiende eeuw waren aan de Langegracht nog enkele als zodanig in gebruik. Het vee kon achter de huidige Naussastraat, toen Achterstraat, geweid worden.

Langegracht nummer 8. Boven: voor- en zijkant periode ca. 1625-1900. Onder: voor- en zijkant periode ca. 1900-heden. Tekening Jaap Kottman.

Het dak van Langegracht nummer 9 is tweeledig uitgevoerd. Het voorste deel lijkt een gebroken (geknikt) schilddak dat bij het achterste deel overgaat in een zadeldak. Waarschijnlijk is het voorste deel herbouwd, en wel zodanig dat één of meer steegjes die erlangs liepen, werden dichtgebouwd. Daardoor werd het pand breder. Op Langegracht nummer 10 stond in 1681 al een huis. Een steen met een spreuk (gedateerd 1705) is onder het zolderraam ingemetseld. De fraaie klokgevel van dit huis heeft door de tijd heen standgehouden.

Langegracht nummer 13. Foto Jaap Kottman.

Het meest bijzonder is echter het fraaie huis met trapgevel Langegracht nummer 13. Dit huis heeft een toppilaster met daaronder een natuurstenen console met een bebaarde mannenkop (wildeman) onder een ionisch kapiteel (het kopstuk van een zuil). Een pilaster is een pijler die voor de muur uitsteekt. In 1974 werd, voorafgaand aan een restauratie, in het achterste deel van het huis een zogenaamd sleutelstuk met gotische peerkraalprofielering ontdekt (zie afbeelding 6).

Dit type balk-ondersteuners kwam voor vanaf circa 1300 tot circa 1550. Het is een indicatie voor

Voorbeeld van een gotisch sleutelstuk met peerkraalprofielering. Dient ter ondersteuning van een draagbalk. Collectie en foto Jaap Kottman.

de vroege bebouwing aan deze gracht. De oudste historische gegevens betreffen de eigenaar Rutger van de Berg in 1599. Langegracht nummer 15 is een huis met een mooie klokgevel waarop een banderol te zien is, gedateerd A(nn)o 1706. Een vermelding van een huis op deze plek stamt uit 1692. Vóór de restauratie in 1971 was het voor dubbele bewoning ingedeeld als nummer 14 en 15. De oude klokgevel was wegens instortingsgevaar in 1959 weggebroken en vervangen door een houten noodgevel. Ruim tien jaar later werd de originele gevel bij een restauratie weer teruggebracht. Ook Langegracht nummer 16 heeft op de gevel een natuurstenen banderol. Deze met datering A(nn)o 1687. De oorspronkelijke klokgevel van het huis, waarvan de aanzetvoluten nog aanwezig zijn, is afgeknot en in plaats daarvan is een lijst aangebracht. Een volute is een krul- of spiraalvormige versiering.

Afbraak

Enkele andere huizen aan de Langegracht waren zo vervallen, dat gekozen werd voor afbraak in plaats van herstel. Dat is in 1963 gebeurd bij nummer 20. Het vrijstaande, mogelijk zestiende-eeuwse huis met een tuitgevel, een opkamer en een grote kelder werd toen afgebroken en een nieuw huis werd gebouwd (zie afbeelding 7). Vermoedelijk dienden de open ruimten links en rechts van het oude huis niet alleen als steegje, maar was het oorspronkelijk 'de osendrop' of 'druipgang' (smalle ruimte tussen twee huizen) uit de tijd dat een goot langs het dak nog niet gebruikelijk was.

Bij de afbraak van het oude huis bleek dat het ooit een schoudergevel had. De kleine raamverdeling stamde nog uit de achttiende eeuw. Het nieuwe, onder architectuur gebouwde huis, met een vleugje Delftse School, kreeg een trapgevel met afdekplaten van beton en had aanvankelijk een grote houten

Langegracht nummer 20. Situatie vóór de afbraak in 1963. Beeldbank HKM.

luifel boven de voordeur, steunend op gekrulde ijzeren beugels. Het geheel viel enigszins uit de toon ten opzichte van de andere huizen aan de gracht. Hoewel Langegracht nummer 24 een dwarshuis is, wordt het hier toch genoemd, want het heeft mogelijk een lange historie. Het huis heeft een gevelsteen ANNO 1686. De eerste vermelding als eigenaar is Rutger van den Berg in 1599 (zie ook hierboven). Twee huizen, Langegracht nummers 26 en 27, zijn in 1970 gebouwd op de plek waar in 1963 drie oorspronkelijke woningen nummers 26, 27 en 28 waren afgebroken. De twee nieuwe huizen in een historiserende bouwstijl hebben een overeenkomstige klokgevel gekregen. Met de bouwhoogte doorbreken ze echter de zichtlijn van het eerste deel van de gracht. Langegracht nummer 29 is gerestaureerd in 1975. Daarbij is de oude klokgevel opgetuigd door toepassing van een zware afdekrand met voluten en een gebogen fronton (een bekroning van een gevel in driehoeks- of segmentvorm). Langegracht nummer 37 heeft een zandstenen halfrond fronton, versierd met een wapen en bladertakken in hoogrelief en op een afgeplatte halsgevel met zandstenen aanzetvoluten. Dit huis was vroeger ingedeeld met nummer 38 voor dubbele bewoning. Na restauratie in 1969/70 is nummer 38 vervallen. Langegracht nummer 41 en 42 lijken precies op elkaar. Ze zijn in 1969-1970 gerestaureerd. Daarbij is 41, voorheen met een tuitgevel, aangepast aan de halsgevel van nummer 42.

Herengracht

Op verschillende afbeeldingen uit de zeventiende eeuw staan aan de grachten al huizen afgebeeld (zie afbeelding 8). De eerste drie huizen aan de Herengracht en nummer 2 van de Kaatsbaan zijn op de tekening van Baltasar Florisz. van Berckenrode uit 1629 voorzien van een topgevel. De huidige huizen op die plaats hebben mogelijk hun oorsprong uit die periode, maar hebben hun topgevels in de loop de tijd verloren (zie afbeelding 9). Een duidelijk voorbeeld van verandering van de gevel is die van Herengracht nummer 1. De vroegere topgevel is afgeknot. De daarna aangebrachte gevellijst, onder een afgewolfd dak, is strak boven het zolderraam geplaatst, waardoor het evenwicht

Kern van Maarsse-Dorp. Uitsnede kaart Baltasar Florisz. van Berckenrode 1629. Beeldbank HKM.

van de gevelindeling is verstoord. Bij Herengracht nummer 2 is de oorspronkelijke topgevel ook verdwenen. Vermoedelijk hebben de gevel en het dak van dit huis al meerdere veranderingen ondergaan. De gevel heeft nu bovenaan een rechthoekig middendeel, opgesierd met twee houten klauwstukken en bovenaan een lijstgevel. Een klauwstuk is een versierend vleugel- of zijstuk aan weerszijden van het middendeel van een gevel. Herengracht nummer 3 heeft zijn topgevel ook verloren en een schilddak gekregen. De gevel heeft bouwkenmerken van waarschijnlijk rond 1700. Op de eerste verdieping, boven

Opnieuw aanbrenge van
de afgetakelde topgevels
vond men toen vaak te
duur en te omslachtig.

een cordonlijst (vooruitstekende horizontale band) heeft het huis een middenrisaliet (vooruitspringend geveldeel) geflankeerd door twee blinde ramen. Bovenaan de gevel volgt een uitspringende kroonlijst: het risaliet.

Van rechts naar links: Kaatsbaan nummer 2 en Herengracht nummers 1-3. Foto Jaap Kottman.

Schippersgracht

Een volgende verandering van topgevel naar lijstgevel is te zien bij Schippersgracht nummer 3. Het huis heeft een dateringssteen 1679. Net zoals bij Herengracht nummer 1 is de lijst vlak boven de bovenramen aangebracht, terwijl het dak er ver bovenuitsteekt (zie afbeelding 10). Hetzelfde is gebeurd bij Schippersgracht nummer 5.

Schippersgracht nummers 3 en 5. Foto Jaap Kottman.

Een tekening van Dirk Verriek uit de achttiende eeuw laat de Schippersgracht zien met huizen met een tuit- en een trapgevel op de plek van de huidige nummers 3 en 5. Zijn tekening is mogelijk niet helemaal waarheidsgetrouw, maar enkele van de afgebeelde huizen vooraan op de gracht zijn bekend en komen met de werkelijkheid overeen (zie afbeelding 11).⁴⁾

Schets Maarsse met huizen van de Schippersgracht door Dirk Verriek 1734-1786. Collectie RKD Den Haag.

De in 1950 onbewoonbaar verklaarde woning Schippersgracht nummer 8 heeft in 1966 een restauratie ondergaan, waarbij de markante lijstgevel van het huis werd veranderd in een klokgevel met een gemetselde, halfronde bovenkant. De platte bovenzijde van de klokgevel van het naastgelegen huis nummer 9 is in 1979 aangepast aan die van nummer 8. Deze twee huizen zijn nu bijna identiek geworden, maar hebben aan karakter wel wat verloren (zie afbeelding 12).

Foto van de verbouwing van Schippersgracht nummer 9 in 1979. Collectie Rijksarchief Utrecht.

Schippersgracht nummer 11 heeft een eenvoudige, maar fraaie klokgevel met een bakstenen omlijsting, een segmentvormig fronton en twee voluten van natuursteen. Bij Schippersgracht nummer 12 is de gevel al meermaals veranderd. Het huis heeft twee hoge natuurstenen hoekvoluten waartussen een halsgevel met een verticale onderzijde valt te verwachten, maar deze is al in de negentiende eeuw verwijderd. Daarbij is de gevel afgeknot en met een lijst afgedekt. Waarschijnlijk is in 1931 het zadeldak veranderd in een plat dak. Het daarna nutteloze zolderraam werd weggehaald en de ramen kregen een nieuwe indeling. De gevel werd verder afgeknot en opnieuw met een lijst afgedekt. Op een bijzondere ansichtkaart van de Schippersgracht uit circa 1900 is te zien dat nummer 14, op de foto het voorlaatste huis rechts, in die tijd nog voorzien was van een klokgevel (zie afb. 13). Deze is kort daarna weggehaald en vervangen door een lijstgevel.

Uitsnede foto Schippersgracht omstreeks 1900. Nummer 3 is het witte huis. Het voorlaatste huis rechts nummer 14, heeft hier nog een klokgevel. Beeldbank HKM.

Gelukkig is bij een andere gevel aan de gracht wel geprobeerd om de oude situatie terug te brengen. Dat is gedaan bij Schippersgracht nummer 15 (het Scheepje). Deze zeventiende-eeuwse pilastergevel met bijzonder fraaie hardstenen ornamenten is in 1972 weer in volle glorie gerestaureerd met een fronton. Er is voor gekozen om het topornament boven in een verkregen binnenkader van de pilasters te plaatsten, wat een fraai totaalbeeld geeft.

Wat hebben we nu nog?

De schoonheid van de grachten met de huidige huizen is er nog steeds en er valt veel sfeer te proeven. De ligging van de Herengracht en Langegracht op het zuiden en juist de lichte binnenbocht van de laatste maakt dat het, vooral als de zon schijnt, een genot is om erlangs te lopen; speciaal ook door de vele prachtige rozenstruiken in de voortuintjes. De Schippersgracht ligt dan wel precies op het noorden, maar heeft wel de eigen sfeer van een dorpsgracht behouden. De conclusie kan niet anders zijn dan dat de grachten, ondanks de veranderingen van huizen door de tijd heen, nog steeds tot de mooiste straten van Maarssen behoren. ●

Noten

1. Een aantal van de hier gebruikte gegevens, zoals over eigenaars en/of bewoners van de van de grachtenhuizen in het verleden, werd verzameld door Cees Bloemendaal. Nu in Beeldbank HKM.
2. Helaas weten we praktisch niets over de status van de oorspronkelijke woningen en hun bewoners.
3. De gebruikte *bouwkundige termen* zijn terug te vinden bij E.J. Haslinghuis, 'Bouwkundige termen (Bohn, Scheltema & Holkema).
4. Dirk Verrijck (1734-1786) was een topografisch tekenaar. Hij schetste waarschijnlijk de Schippersgracht in Maarssen, maar werkte die schets later uit tot verschillende tekeningen en standpunten, waarbij de waarheidsgetrouwheid niet altijd bovenaan stond.

De schoonheid van de grachten met de huidige huizen is er nog steeds.

Geschiedenis van begraven in Maarssen

Wally Smits

De rooms-katholieke begraafplaats

In alle rust en stilte verrees in het jaar 1828 bij de toenmalige katholieke kerk achter het huis Beerestein een katholieke begraafplaats. Bij Koninklijk Besluit van 22 augustus 1827 werd het aan dorpen en steden van meer dan 1000 inwoners vanaf 1 januari 1829 verboden om binnen 100 meter van de bebouwde kom 'lijken' te begraven. Of dit de directe reden was voor het ontstaan, valt in de notulen van de gemeenteraad niet te achterhalen. Er is met geen woord gesproken over de aanleg van deze begraafplaats. Maarssen had volgens een volkstelling uit 1813 al 1334 inwoners en voldeed dus aan de criteria van het verbod op begraven binnen de bebouwde kom. De gemeente voelde zich waarschijnlijk niet aangesproken, omdat zowel de Nederlandse hervormde kerk als de daarachter gelegen begraafplaats toen ruim buiten de bebouwde kom lagen.

Klandizie

De katholieke statie had echter zowel de ruimte als uit de wijde omtrek de 'klandizie' om een eigen begraafplaats te openen en dat gebeurde op 16 juni 1828 met de begrafenis van G.A. Wilbers, die in gewijde aarde een graf van de 1e rang kreeg, letter A nummer 1. ¹⁾ Hij werd niet veel later (op 28 augustus) gevolgd door de katholieke burgemeester Theodorus van der Vliet. Ook één van de initiatiefnemers tot de aanleg van de eigen begraafplaats pastoor Gerardus van Nooij kreeg op 1 december 1832 zijn laatste rustplaats op zijn 'eigen' begraafplaats. Hierna volgden in de loop der jaren vele begrafenis, veelal 3e en 4e rang (later 'klasse' genoemd). Volgens het *'Lijkregister van de Lijken dewelke op het R.C. Kerkhof te Maarssen zijn begraven beginnende met den 16 Junij 1828'* waren dat er gemiddeld ongeveer 40 per jaar met als uitschieters 1847 (73 'lijken'), 1848 (52) en 1849 (81) vanwege de explosie van cholera in Europa. ²⁾ Opvallend is het grote aantal (1/3) kinderen, van wie een aantal in ongewijde

aarde werd begraven omdat ze niet gedoopt waren.

Een aparte kapel op de begraafplaats was niet nodig, omdat de katholieke kerk naast de begraafplaats lag en het dus een kort traject was van de kerk naar de begraafplaats; we zouden nog kunnen spreken van het kerkhof. Met de bouw van de huidige Heilig Hartkerk in het midden van het dorp in 1885 en de afbraak van de oude kerk bij Beerestein, werden de afscheidsdiensten op grotere afstand van de begraafplaats gehouden en dat leidde tot waardige en indrukwekkende stoeien van rouwkoetsen over de Straatweg richting begraafplaats, nu zijn deze natuurlijk vervangen door een stoet rouwwagens.

Opvallende graven

Lopend over de begraafplaats vallen aan de noordzijde enkele graven op. In volgorde van tijd beginnen we met de steen van de familie Dommer. Op 31 december 1832 werd de moeder van de Maarsdense weldoenster Maria Dommer hier begraven als 'mevrouw douairière Dommer'. Dochter Maria liet in 1833 het stoffelijk overschot van haar vader uit Amsterdam herbegraven in het familiegraf en zij werd zelf 31 maart 1840 hierin als 'mevrouw Maria Dommer' ter aarde besteld. Voor dit graf staand zien we een stukje naar rechts het sobere grafmonument van de sociaal bewogen pastoor Ariëns (1860-1928), begonnen als kapelaan in Enschede. Onder de indruk van de slechte omstandigheden waaronder de arbeidende bevolking daar leefde en werkte, zette hij zich gedurende de rest van zijn leven in als voorvechter van het welzijn der arbeiders, verbetering van de positie van vrouwen en als bestrijder van alcoholisme, vaak onder tegenwerking van de kerkelijke autoriteiten. Tijdens zijn periode als pastoor te Maarssen (1908-1926) heeft hij verschillende sociale instellingen in het leven geroepen, waaronder het alcoholvrije volkskoffiehuis Concordia

tegenover de kerk aan de Breedstraat. Omstreeks zijn sterfdag (7 augustus) vindt nog altijd de Ariënsherdenking plaats bij de gedenkplaats met het simpele opschrift: 'Ariëns Priester' (zie afbeelding 1). Tussen deze twee graven ligt pastoor Rientjes (1881-1961) begraven. Hoewel hij ook een sociaal bewogen herder was, is hij bekend geworden als streekhistoricus die veelvuldig in het tijdschrift van de historische vereniging Niftarlake zijn artikelen het licht heeft laten zien.

Oorlogsgraf

Hoewel voor ieder der nabestaanden het graf van hun overleden familielid belangrijk is, wil ik nog stilstaan bij het oorlogsgraf van Johannes Bernardus Lenssinck (10-04-1912 - 14-01-1945), veehouder te Achttienhoven (zie afbeelding 2). Hij woonde aan de Kerkdijk 65 (nu Welfferweg 65) en maakte zich nuttig voor het verzet door illegale slachtingen en hulp aan onderduikers. Tijdens een razzia op 14 januari 1945 vluchtte hij het land in richting de hei, waar hij in handen liep van de Duitsers die hem zonder enige vorm van proces ter plekke fusilleerden. Hij werd in eerste instantie

in een particulier koopgraf begraven, maar dit graf en het onderhoud ervan werden in 1966 overgenomen door de Oorlogsgravenstichting, waarbij de hertrouwde weduwe het recht kreeg om na haar dood bij haar eerste echtgenoot te worden begraven.³⁾ In 1971 werd op dit graf de 'uniforme grafsteen voor oorlogsslachtoffers' geplaatst. De genoemde weduwe, Gerarda Maria Kemp, heeft geen gebruik gemaakt van haar recht en ligt nu, samen met haar tweede echtgenoot, Johannes Theodorus Vendrig, op korte afstand van het oorlogsgraf.

De gemeentelijke begraafplaats

Maarsse en Maarsseveen begroeven hun doden vanouds achter de Nederlandse hervormde kerk, nu De Dorpskerk geheten. Naar aanleiding van Koninklijke Besluiten van 29 juni 1851 en 10 april 1869, die beide een reactie waren op de enorme sterfte als gevolg van de elkaar opvolgende cholera-epidemieën en dus bedoeld om in het belang van de 'openbare orde en gezondheid' voor een goede begraafplaats te zorgen, vond men het nog niet nodig om buiten het kerkhof te begraven.

De beide gemeenten zagen geen reden tot actie aangezien er *'tot op heden voor de gemeenten Maarsse en Maarsseveen een algemene burgerlijke begraafplaats bestaat en deze op den duur voldoende is'*.⁴⁾ Beide gemeenten huurden bij de kerk een stuk kerkhof, maar de meeste mensen lieten zich toch vanuit de kerk begraven. De gemeente betaalde dus wel voor het recht om te begraven, maar genereerde daar geen inkomsten uit. Over de jaren 1894-1898 betaalde de gemeente 5 x f 135,00 aan huur en de inkomsten

Bakstenen monument dat de vroegere grafkapel verving. Omstreeks de sterfdag van Ariëns vindt nog steeds een bedevaart plaats naar dit monument. Het bronzen medaillon is vervaardigd door de Utrechtse edelsmid Leo Brom.

Graf van de op 14 januari 1945 tijdens een razzia in zijn woonplaats Westbroek opgepakte en gefusilleerde Johannes Bernardus Lenssinck (10-04-1912 - 14-01-1945). De grafsteen, geplaatst in 1971, is conform de landelijke voorschriften van de Stichting Oorlogsgraven

waren nihil.⁵⁾ De opvatting dat men ruimte genoeg had, ging omstreeks 1869 nog op, maar de toekomst zou anders leren.

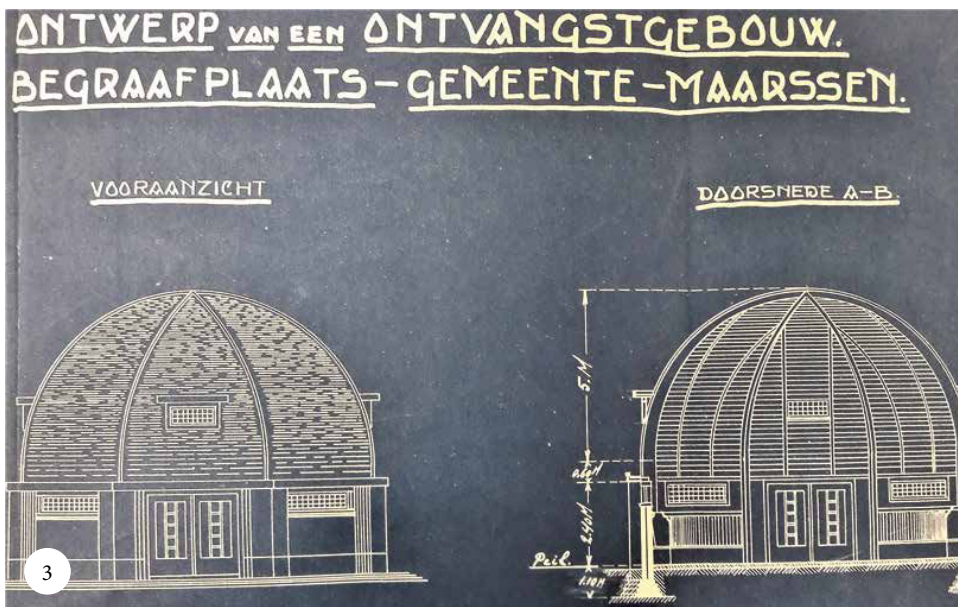
Bevolkingsgroei

Met de komst van het Merwedekanaal en diensengevolge de industriële revolutie hier ter plaatse zou de bevolking explosief groeien. In de jaren twintig van de twintigste eeuw besepte men dat begraven op het kerkhof bij de Nederlandse hervormde kerk niet lang meer vol te houden was. Op 11 januari 1928 kreeg de gemeenteraad een uitgebreide brief van B&W waarin werd uitgelegd wat de plannen waren voor het stichten van een gemeentelijke begraafplaats die in 1929 of hooguit in 1930 in gebruik zou worden genomen.⁶⁾ Zuinig-

jes wordt gesteld dat al meermaals de aandacht op dit probleem was gevestigd door de Vereniging De Laatste Eer. De gemeente reageerde dus niet proactief, maar reactief. Zij liep achter de feiten aan en ging pas tot actie over na veelvuldig geklaag van De Laatste Eer over de risico's met betrekking tot de hygiëne. Per 1 januari 1931 mocht er op het kerkhof niet meer in huurgraven, maar alleen nog in koopgraven begraven worden. De huur van de algemene begraafplaats bij de kerk zou per 1 januari 1930 worden opgezegd. Er werd toch al zeer zelden gebruik van gemaakt, en dan hooguit om een onbekende drenkeling of zwerver te begraven. De gemeente was van plan om het stuk hooggelegen grond, groot 7.000 m² (later 7.250 m²), tussen de katholieke begraafplaats en de Straatweg te kopen voor f 3,50 per m² voor f 24.587,50. Dit voorstel werd op 20 januari door de gemeenteraad aangenomen. In mei werd de koop beklonken met de restrictie dat men pas per 1 november met de inrichting mocht beginnen omdat de grond nog verhuurd was. In die tussentijd maakte men wel alvast plannen voor de inrichting van de begraafplaats. Er moest natuurlijk een soort kapel komen, maar omdat het een algemene begraafplaats moest worden, werd dit gebouw 'Ontvangstruimte' genoemd, met nu de toepasselijke naam 'Rond Om'.

Amsterdamse School

Al op 1 augustus 1928 ging een delegatie van twee wethouders, de burgemeester, de gemeentearchitect Van Beusekom en de heer Schouten van de (nu nog bestaande) firma Copijn uit Groenekan ter oriëntatie naar de pas aangelegde gemeentelijke begraafplaats Brandenburg in Bilthoven. Hier had architect G.J. Vermaak, mede met de inzet van werklozen, een aula gecreëerd volgens nieuwe inzichten. Wars van al die negentiende-eeuwse neostijlen was er zowel in de schilderkunst als in de bouwkunst een nieuwe stroming ontstaan, het expressionisme. Hierop gebaseerd ontstond in Nederland de zogenaamde Amsterdamse School die werd gelinkt aan het socialisme en veelvuldig werd toegepast op arbeiderswoningen, zoals het bekende Schip in Amsterdam waar zich nu het museum van deze Amsterdamse School bevindt. De vroegere gymzaal aan de Gaslaan herinnert ook nog aan deze bouwstijl. Van Bilthoven was

Ontwerp van het ontvangstgebouw uit mei 1929; rechts onderin (weggesneden door auteur) gesigeneerd door CVB (gemeentearchitect Van Beusekom). Bron: RHCVV, toegang 0962, gemeente Maarssen 1813-1938, inv. nr. 3009.

men enthousiast huiswaarts gekeerd: architect Van Beusekom maakte 'zijn' ontwerp (volgens mij een exacte kopie van het ontwerp van Vermaak) en met een begroting van f 6,000,00 kon aannemer Brinkhof al spoedig na 1 november beginnen (zie afbeelding 3 en gerealiseerd afbeelding 4). Copijn kreeg de opdracht voor de (toch nog noodzakelijke) ophoging van het terrein en de verdere aanleg voor f 6.750,00 en zo zou de totale prijs voor de aanleg van de Algemene Begraafplaats uitkomen op een bedrag van f 51.158,87. Waarschijnlijk liepen de werkzaamheden wel wat uit, want in een register van het begraafrecht van de gemeente dat vanaf 7 juni 1930 loopt, wordt als eerste pas op 10 juni vermeld Willemina Johanna van Ommen, weduwe van W.C. van Hoorn, wiens nabestaanden voor f 60,00 een eigen graf kochten en aan begraafrecht voor de 2e klasse f 20,00 moesten betalen.

Opvallende graven

Op de katholieke begraafplaats, uitgezonderd de laatste rustplaats van Lenssinck, vielen mij de graven op van personen die een vol en vaak indrukwekkend leven achter de rug hadden. Nu moet ik helaas stilstaan bij zes personen die net of net niet de volwassen leeftijd hadden bereikt.

Zij allen stierven onnodig tijdens gevechten op 5 mei 1945. Hoewel de Duitse bezetter al had gecapituleerd en de opdracht aan de Binnenlandsche Strijdkrachten (BS) was gegeven om zich van openbaar optreden te onthouden, ging het overal in het land fout door miscommunicatie, zo ook hier. Op drie plaatsen raakten Duitsers slaags met de BS. Bij de Maarsserbrug (Hogebrug) sneuvelde Wim de Kruijf en werd de in de Friezenbuurt wonende Willy Hems door een verdwaalde kogel geraakt. Zij stierf een dag later in het Academisch Ziekenhuis in Utrecht. In de

bocht van de Vecht bij Geesberge verdronken Alexander Constantijn Lindhout, zijn oudere broer Paulus Theofilus en Wim van der Kooij. Deze laatste werd achter de Nederlandse hervormde kerk begraven door zijn vader, de emeritus predikant van die kerk. Bij Fort Maarssveen verdronken de in het nauw gedreven Bertus Heus en Jacob van de Bosch tijdens hun vlucht in de achterliggende polder. Hun lichamen werden veel later gevonden, vandaar dat hun begrafenis later in de tijd plaatsvond, respectievelijk op 15 en 11 mei. Bij de oorspronkelijke begrafenis stonden dan ook vier kisten opgesteld en zijn de twee laatsten later bijgevoegd. Dat zal ook de reden zijn dat op de stenen niet de datum van overlijden staat. ●

Noten:

1. Vermoedelijk is dit gemeenteontvanger Gerrit Wilbers uit Maarssen geweest, in 1826 wordt hij nog genoemd als gemeenteontvanger. Bron: RHCVV, toegang 0962, archief gemeente Maarssen 1813-1928, inv. nr. 267.
2. RHCVV, toegang 1200, inv. nrs. 2201 en 2202.
3. Het Nationaal Archief, inventaris 2.19.255.01, plaatsingslijst persoonsdossiers Oorlogsgravenstichting.
4. RHCVV, toegang 1032, inv. nr. 984.
5. Idem toegang 0962, inv. nr. 2958.
6. Idem, inv. nr. 3009.

Bezoekersruimte 'Rond Om' zoals die nu nog in vrijwel originele staat aanwezig is. Jammer dat het binnen later is voorzien van een plafond, zodat de prachtige kapconstructie niet meer zichtbaar is. Foto Ria Tijhuis.

De eregraven van de zes leden van de Binnenlandse Strijdkrachten die tijdens schermutselingen op 5 mei 1945, om het leven kwamen: Willy Hems, 24 jaar, overleden 6 mei en begraven 11 mei 1945, Paulus Theofilus Lindhout, 24 jaar, Alexander Constantijn Lindhout, 22 jaar, Willem Cornelis de Kruijf, 22 jaar, Bertus Heus, 19 jaar, overleden Maarsseveen (overlijdensverklaring opgesteld 14 mei 1945) en begraven 15 mei 1945 en Jacob van den Bosch, 20 jaar, overlijdensverklaring opgesteld 6 mei 1945, begraven 11 mei 1945.

Endelhoven in 1977, kort voor de afbraak. Het Utrechts Archief.

Gemeentelijk Administratiekantoor. Foto Ria Tijhuis.

De wandeling van De Pijper in 1916

- een terugblik Deel 17

Ria Tijhuis

Bij Cromwijck keert De Pijper op zijn schreden terug over het Zandpad naar het dorp. Voorbij Geesberge gaat hij de brug over en slaat dan rechtsaf het jaagpad langs de Vecht op.

Zelfs anno 2023 zou hij de meeste huizen nog wel herkennen, uitgezonderd natuurlijk de in aanbouw zijnde nieuwe 'buitenplaats'.

Als eerste ziet De Pijper de theekoepel van Vechtoever en het huis zelf met de bijgebouwen. Hij vermeldt in zijn cahier daarover dat *'de ramen met fraai gesneden houtwerk en het bovengedeelte met eenzelfde balustrade versierd is ... nog steeds de bewondering trekt van de opmerker'*. Bij een brand in 1920 is deze bovenbouw verdwenen. Bekende bewoner van Vechtoever in de negentiende eeuw was de familie Dommer met dochter Maria. In de eerste decennia van de twintigste eeuw was het een rusthuis voor Witte Kruis-zusters en daarna tot 1986 een arbeidsinrichting voor geestelijk 'onvolwaardigen'. Tegenwoordig wordt het huis particulier bewoond.

Verdwenen is de kleine buitenplaats Endelhoven. In 1836 is hier de ouderenzorg in Maarssen begonnen op initiatief van hiervoor genoemde freule Maria Dommer (1790-1840). Zij besluit in 1835 Endelhoven aan te kopen voor de opvang en verzorging van zes armlastige, oude vrouwen. Vanaf 1883 wordt dit werk voortgezet in het Mariagesticht aan de Langegracht, nu restaurant De Eendracht. Het huis Endelhoven raakt op een gegeven moment buiten gebruik. In 1963 komt het in bezit van de gemeente Maarssen. Het wordt dusdanig verwaarloosd, dat het in 1977 instort (zie afbeelding 1). Ondanks acties en protesten van de HKM wordt het door de gemeente niet gered... De restanten blijven nog jarenlang met een berg grond afgedekt. Op die plek bevindt zich nu de vijver van het park. In het kielzog van De Pijper staan wij op het jaagpad en kijken met opgetrokken wenkbrauwen naar

het pand dat rechts daarvan staat. Enkele decennia geleden betekende 'naar het GAK gaan', dat je een WW-uitkering ging aanvragen. In Maarssen staat deze afkorting sinds 1991 voor het Gemeentelijke Administratiekantoor dat hier verzezen is (zie afbeelding 2).

Ook zien we Goudestein, Silverstein en de orange-rie, waar geen ingrijpende veranderingen hebben plaatsgevonden. Goudestein is in 1955 gekocht door de gemeente en is sinds 1960 het gemeentehuis van Maarssen en vanaf 2010 van Stichtse Vecht.

Verder wandelend zien wij huis Zeldenrust. Er is weinig bekend over de geschiedenis ervan. Het oude huis uit begin 20e eeuw is vervangen door nieuwbouw en er is rechts een botenhuis bijgebouwd. Dan komen wij bij de oude buitenplaats Doornburgh, gebouwd rond 1655. Begin 20e eeuw wordt het gekocht door de familie Van Voorst van Beest. Dochter Marie is bekend van de Westhill Kinderkapel aan de Parkweg die zij liet bouwen en waar veel Maarssenaren hun zondagochtenden hebben doorgebracht.

De theekoepel van Doornburgh, in 1916 nog aan het jaagpad, wordt in 1986 verplaatst naar de tuin van Bolenstein aan de Wilhelminaweg aan de overkant van de Vecht.

Op het terrein van Doornburgh staat ook het strakke, voormalige klooster Priorij Emmaüs. Dit gebouw is gerealiseerd in 1965 naar ontwerp van Jan de Jong, leerling van Dom van der Laan en een prachtig voorbeeld van de zogenaamde Bossche School. In 2016 hebben de zusters die er nog woonden het klooster verlaten en kregen *'een functie elders'*. Sinds 2017 is het pand eigendom van de Meyer-Bergman Groep en is het een centrum voor kunst en wetenschap.

Aan het einde van het jaagpad beëindigen we onze wandeling. De volgende aflevering gaan we met De Pijper recht door de Herengracht op. ●

Bovenlichten en snijramen Deel 2

Jaap Trouw

Inleiding

In dit tweede artikel over bovenlichten en snijramen vraag ik graag opnieuw uw aandacht voor het toepassen van versieringen in bovenlichten en snijramen. Na een korte uitleg over de historische ontwikkelingen op dit gebied volgt een denkbeeldige rit van Oud-Zuilen naar Maarssen. Onderweg komen we verschillende voorbeelden van mooie en interessante ornamenten tegen.

Ontwikkelingen

In de architectuur gaat de ontwikkeling van objecten vaak van heel simpel naar steeds complexer. Bij bovenlichten en snijramen zien we juist het omgekeerde. De oudste ornamenten

Er zijn ook bovenlichten en snijramen die een speciaal roedenpatroon hebben. Het roosvenster in afbeelding 8 is daar een voorbeeld van. In dergelijke gevallen was ook nog wel enige kundigheid vereist om de roeden netjes te snijden. Als opdrachtgevers nog ornamenten in hout laten maken, dan krijg je iets simpels wat de plaatselijke timmerman kan maken. Wanneer vanaf 1850 gietijzer in de mode komt, wordt een ornament voor velen bereikbaar en neemt de vraag naar houtsnijwerk sterk af. Ook op grond van kostenoverwegingen kiest men dan massaal voor gietijzer. De levensbomen zoals in de afbeeldingen 2 en 3 worden populair. Globaal zijn er twee soorten modellen: een type met klokjes en een type zonder klokjes. Elk

De vorm stamt af van het runeteken ‘Ingwaz’ in het Germaanse runenschrift.

ten zien er ingewikkeld uit, terwijl de latere juist sterk vereenvoudigd zijn. Bovenlichten en snijramen kunnen we mede daardoor op diverse manieren indelen: op basis van de periode, op grond van de stijl (bijvoorbeeld Lodewijk XVI) of op basis van complexiteit.

Zo zijn er snijramen met complexe, uit hout gesneden ornamenten zoals de drinkende zwanen van afbeelding 4. In deze groep vinden we het werk van houtsnijders die speciaal voor een pand een ornament uit hout gesneden hebben. Dat maakt deze tot unieke objecten. Meestal zijn ze vervaardigd in de mode van hun tijd. De ouderdom ervan hoeft niet overeen te komen met de leeftijd van het pand, want als hout niet goed wordt onderhouden, vermolmt het en dan kan een eigenaar besluiten tot het aanbrengen van een nieuw ornament in een andere stijl.

ornament is op maat gemaakt door de stam te verlengen of te verkorten.

Oud-Zuilen

We beginnen onze tour in Oud-Zuilen op het adres Zuilenselaan 10 bij de woning met de intrigerende naam Het Rooie Sticht. Dit huis wordt bewoond door de familie Linnenbank (zie afbeelding 1). De heer John Linnenbank weet mij te vertellen dat de lantaarn in het bovenlicht niet oud is. Hij heeft de lantaarn namelijk ongeveer twaalf jaar geleden zelf ontworpen en laten lassen. Het bovenlicht is nog niet helemaal af. Hij is dus nog op zoek naar mooie ornamentjes voor plaatsing in de vier hoeken ervan. Aardig om te weten: de naam die de huidige eigenaar voor de woning heeft bedacht, verwijst naar Zuilen, het gebied (‘sticht’) waar in vroe-

Zuilenselaan 10, Oud-Zuilen. Foto Jaap Trouw.

Dorpsstraat 12, Oud-Zuilen. Foto Jaap Trouw.

Langegracht 41, Maarssen. Foto Jaap Trouw.

ger tijden veel rode ('rooie') dakpannen werden geproduceerd.

Even verderop in het dorp vinden we bij restaurant Bistro Belle op het adres Dorpsstraat 12 een nogal curieuze toepassing van een levensboom (zie afbeelding 2).

Dit gietijzeren exemplaar is (mogelijk per abuis) ondersteboven gemonteerd. De kroon van de levensboom hoort namelijk kleiner te zijn dan het wortelstelsel en die kroon zit natuurlijk bovenaan. Vergelijk dit bijvoorbeeld eens met de levensboom in het bovenlicht van de woning Langegracht 41 in Maarssen, waarbij de levensboom wel op de juiste wijze is gemonteerd (zie afbeelding 3).

De heer Bert Degenaar, de huidige eigenaar van het pand, heeft geen idee wat een vorige eigenaar heeft bewogen om de levensboom op deze manier te (laten) monteren. Misschien is het gewoon een vergissing; we weten het niet.

Van dezelfde eigenaar zijn ook de panden Dorpsstraat 16-18 die gezamenlijk Swaenenvecht vormen. Om de hoek, bij het logement op nummer 16a, is een fraai, houten ornament in het bovenlicht opgenomen. In de voorstelling drinkt een tweetal zwanen uit een ronde schaal waaruit in het midden een gestileerde palmboom ontspringt (zie afbeelding 4).

Deze originele, houten versiering van Swaenenvecht is met een afgietsel twee keer gekopieerd. Eén kopie bevindt zich in het bovenlicht van de woning van de burens op Dorpsstraat 20 en een tweede bevindt zich in een pand van architect Jan Plas aan de Straatweg richting Breukelen.

Op nummer 18 zien we een eenvoudige, geometrische versiering (zie afbeelding 5). De glasroeden in de vorm van een ruit zijn vanaf de negentiende eeuw veelvuldig in bovenlichten toegepast. De rechte of ingedeukte ruit is naast de gietijzeren levensboom het meest voorkomende ornament in Nederlandse bovenlichten. In prechristelijke tijden was deze ruit-

vorm een vruchtbaarheidsteken en een teken van creativiteit. De vorm stamt af van het runeteken 'Ingwaz' in het Germaanse runenschrift. In de late middeleeuwen was nog iets van die betekenis bekend. We zien het teken terug in bovenlichten, maar dan puur als versiering. In het eerste kwart van de negentiende eeuw had je al veelvuldig de ingedeukte ruit. Deze rechte ruit herinnert daar nog aan en is vermoedelijk van na 1850.

Ook het voormalige gemeentehuis van Zuilen aan Dorpsstraat 3 heeft een geometrische versiering; hier in de vorm van een ellips (zie afbeelding 6).

Maarssen

We besluiten onze rit in Oud-Zuilen en doen in Maarssen het adres Diependaalsedijk 17 aan. We staan voor huize Doornburgh (zie afbeelding 7 en 8).

Boven de voordeur zien we een snijraam in de vorm van een zogenaamd roosvenster. Een roosvenster komt oorspronkelijk uit de gotische bouwkunst. Het is rond en heeft een maaswerk dat straalsgewijs in de ronde vorm is opgenomen. Vanuit een centraal, cirkelvormig motief ontspringen de naar buiten toe verbredende bloembladen. Het houten snijwerk oogt origineel achttiende-eeuws, maar dat is niet met zekerheid te zeggen.

Swaenenvecht, Dorpsstraat 16-18, Oud-Zuilen. Foto Jaap Trouw.

Dorpsstraat 18, Oud-Zuilen. Foto Jaap Trouw.

6

Dorpsstraat 3, Oud-Zuilen. Foto Jaap Trouw.

7

Doornburgh, Diependaalsedijk 17, Maarssen. Foto Jaap Trouw.

Tenslotte

Ik hoop dat u door deze twee artikelen over bovenlichten en snijramen enige interesse en bijzondere aandacht heeft gekregen voor deze uitingen van architectuur. In vrijwel alle oudere dorpen en binnensteden in ons land zult u op uw wandelingen ongetwijfeld nog veel mooie exemplaren tegenkomen. ●

Bronnen

www.grachtenvanamsterdam.nl

<https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/uw-verhalen/uw-verhalen/verhaal/>

8

Detail van Doornburgh, Diependaalsedijk 17, Maarssen. Foto Jaap Trouw.

De crash van de Halifax in Oud-Zuilen (1943)

Daan Wolfert

In het voorjaar van 2020 kon men in Slot Zuylen de tentoonstelling 'Barones in oorlogstijd' bezoeken; een tentoonstelling over de Tweede Wereldoorlog. In die expositie werd ook aandacht geschonken aan een Engels oorlogsvliegtuig dat vlak bij het Slot was neergestort. Behalve een luchtfoto van de RAF, met daarop de locatie gemarkeerd, hingen er foto's van het wrak die daarvoor onbekend waren (zie afbeeldingen 1 t/m 4). Er lag zelfs een onderdeel van het toestel in de vitrine. Waar kwamen deze spullen vandaan?

Tijdens de voorbereiding van de tentoonstelling ontmoette ik een man die mij aansprak met: 'Er komt hier toch een tentoonstelling over de Tweede Wereldoorlog? Ik heb wat materiaal bij me over een Engels vliegtuig dat hier in de buurt in 1943 is neergestort'. Hij pakte zijn tas en haalde er foto's, verslagen, overzichtslijsten en artikelen uit. Ik was benieuwd wie hij was en hoe hij aan dat materiaal

kwam. Hij zei: 'Ik ben Ad Huiding en hoe ik hieraan kom is een heel verhaal' en hij toonde mij de foto's één voor één en vertelde er van alles bij. Het verhaal over het neergestorte vliegtuig was bij ons, de leden van de groep die bezig waren met de voorbereiding van de tentoonstelling, wel bekend, maar deze man had daarover zoveel kennis en materiaal, dat zouden we heel goed kunnen gebruiken. We eindigden het gesprek met zijn belofte dat hij alles nog eens goed zou uitzoeken en er een mooi geheel van zou maken. 'Ik heb zelfs nog wat resten van dat vliegtuig!'

Wat was er in de nacht van 22 op 23 juni 1943 dan precies gebeurd? Vanaf het vliegveld Holme in Groot-Brittannië vertrok op 22 juni 1943 om ongeveer 10.30 uur de Halifax DK 224 MP-Q, een bommenwerper die als doel had de staalfabrieken en hoogovens van Thyssen in Mülheim aan de Ruhr te bombarderen. De bemanning bestond uit acht

personen. Eén van de overlevenden uit dit vliegtuig, sergeant R.H. Hammett, verklaarde in mei 1945: 'Nadat we ons doelgebied hadden verlaten, gebeurde er niets, totdat we ongeveer 30 minuten van de kust af waren. Toen zag ik aan bakboordzijde en beneden ons een Messerschmidt aan ons voorbij-

vliegen. Het toestel verdween uit het zicht, maar nabij Utrecht viel het ons ineens van onderaf aan. Ik heb het vuur op hem geopend, maar ik heb geen treffers kunnen waarnemen. Vervolgens heb ik het toestel per parachute verlaten’.

Bemanning

Alle acht bemanningsleden sprongen uit het vliegtuig. Helaas ging de parachute van sergeant Richard Huke niet open en hij viel neer in het weiland, een paar honderd meter van de plaats waar de Halifax brandend neerstortte. Het scheelde maar een haartje of de kist was op Slot Zuylen terechtgekomen. De wrakstukken lagen er zo’n 200 meter vanaf (zie de markering in afbeelding 5). De Duitsers waren snel ter plaatse, zetten het terrein af en gingen op zoek naar de bemanningsleden. Het lichaam van sergeant Huke werd in de ochtend gevonden, maar de andere zeven waren op de vlucht. Steef van der Vaart (zijn ouders woonden toen aan de Groeneweg) vertelt: ‘Ja, dat verhaal over dat vliegtuigongeluk weet ik

nog heel goed. Mijn vader vertelde dat de piloot zich met zijn schietstoel in veiligheid had gebracht. Het vliegtuig lag in het weiland tegenover het Slot. De Duitsers zaten bij fort De Klop met zoeklichten en schijnwerpers! Die man uit het vliegtuig holde naar de eerste boerderij, die van ons dus. Mijn vader zei: ‘Wegwezen man, de moffen komen hier als eersten!’ Hij gaf hem snel twee sneeën brood en zei: ‘Hollen, hollen naar de molens toe en niet de andere kant op, want dan loop je ze zo in de armen.’ Mijn vader kon geen Engelse piloot verbergen, want er woonden al verschillende onderduikers en evacuees op de boerderij. In het bos was ook een schuilplaats voor onderduikers, waar mijn vader eten naartoe bracht’. Alle bemanningsleden zijn door de Duitsers gevangengenomen. Sommigen al vrij snel, maar een paar konden (voorlopig) uit de handen van de bezetter blijven. Hoe het met Hibbs (bommenrichter), Thomasson (navigator) en Davies (boordschutter) kort na de crash is vergaan, is niet precies bekend.

De burgemeester van Utrecht meldt in een brief van 3 oktober 1945: ‘Nacht van 22/23 juni 1943 1.55 uur: Vliegtuig brandend neergestort in een weide +/- 200 m, oostelijk slot Zuilen. Eén der leden van de bemanning is aanvankelijk ontkomen, doch kort daarna in een perceel in de Druifstraat, alwaar hij zich had verborgen, door de Duitsers gegrepen.’ Waarschijnlijk zijn ze alle drie vrij snel gearresteerd. Over het lot van de andere vier is ook het een en ander bekend. Twee van hen worden vermeld in een brief van de burgemeester van Westbroek van 8 oktober 1945: ‘Op 23 juni 1943 is in deze gemeente van Duitse zijde in krijgsgevangenschap weggevoerd: sergeant Hammett, schutter. Een tweede vlieger, van hetzelfde toestel afkomstig, heeft zich bij A. Kok in Achttienhoven, St.-Anthoniedijk 113 schuilgehouden en wist vervolgens te ontsnappen.’ De andere twee, Wilson (geen vast bemanningslid, maar als waarnemer meegevlogen) en McVittie (radio-telegrafist) kwamen via via terecht in Driebergen. Allebei werden ze geholpen door Fiat Libertas. Deze Nederlandse organisatie hielp ontsnapte vliegers om naar huis terug te komen via de route België, Frankrijk, Spanje, Portugal en tenslotte Engeland. Ze zijn uiteindelijk wel in Parijs terecht gekomen,

maar daar door verraad overgedragen aan de Gestapo. Ook sergeant Carry, de piloot, misschien degene die zich een tijdje in Achttienhoven verborgen wist te houden, is waarschijnlijk ook op deze manier in handen van de Duitsers gevallen.

Sergeant Huke werd op 28 juni 1943 begraven op begraafplaats Soestbergen in Utrecht.

'Wervelwinden'

In 1942 begon de RAF (Royal Air Force) met het uitwerpen van strooibiljetten, onder andere boven Nederland. Eén van die strooibiljetten was een volwaardig tijdschrift in miniformaat (13,5 x 10,5 cm.) en gedrukt in een heel klein lettertype. Het heette 'De Wervelwind'. Het tijdschriftje had een omvang van ongeveer 48 pagina's en 'kwam elke maand uit'. Het was uiteraard de bedoeling dat je het las, maar ook dat je het doorgaf. De illegale pers heeft veel informatie gehaald uit dit strooibiljet. Het zou kunnen dat de Halifax die in Oud-Zuilen neerstortte, ook een paar pakken met Wervelwinden aan boord had, want mevrouw Plomp-Vlaming uit Maarsse schrijft op 23 juni hierover in haar

dagboek: 'Bij Baron van Tuyll in de tuin is een pak met Wervelwinden van 1000 stuks gevallen.'

Op 17 augustus kreeg de firma Grüter, Copier & Co de opdracht om voor f 1.200,00 het wrak te bergen. Het had toen twee weken in het weiland gelegen en veel mensen uit Utrecht en Oud-Zuilen hadden in die periode wat bruikbare onderdelen meegenomen. Cees Bloemendaal vertelde dat hij een paar buizen had meegenomen, waarvan hij later een uitlaat maakte voor zijn motorfiets. De familie Van der Grift nam een paar kaarten mee, één van Noord-Engeland en twee van Duitsland. Sommigen kwamen met munitie thuis. De resten van het toestel werden vervoerd naar het terrein van Houthandel Jongeneel aan de Cartesiusweg in Utrecht. Hier kwamen alle vliegtuigwrakken uit heel Nederland terecht en werden de resten geselecteerd. Wat kon er nog gebruikt worden en wat niet?

Met dank aan Ad Huiding en Co Maarschalkerweerd voor het ter beschikking stellen van materiaal. ●

Afbeeldingen: archief auteur

De Wervelwind

Redactie

In het artikel van Daan Wolfert over de crash van de Halifax spreekt hij over *De Wervelwind*, het in oorlogstijd door Engelse vliegtuigen gedropte informatieblad. Hieronder vindt u extra informatie over deze bijzondere vorm van 'illegale pers' in WOII.

Nadat de bezetter in 1943 had besloten om alle Nederlandse radiotoestellen in te laten leveren en ook zelfs stoorzenders inzette, werd het moeilijker om op grote schaal nieuwsberichten vanuit Engeland te verspreiden.

Een oplossing werd in het eerste kwartaal van 1942 gevonden vanuit de hoek van Radio Oranje en De Brandaris (radiozender voor zeevarenden); men besloot om met behulp van de Royal Air Force illegale krantjes en bladen te droppen boven Nederlands grondgebied. Eén van die illegale bladen was *De Wervelwind*; dat op 1 april 1942 voor het eerst werd afgeworpen boven Nederlands grondgebied. Het nieuws uit deze afgeworpen exemplaren werd vervolgens vaak weer overgenomen door de bestaande, ondergrondse bladen op de grond onder het motto 'Lezen en doorgeven'.

In totaal werden er van *De Wervelwind* gedurende de oorlog 24 edities door de RAF gedropt. Het laatste nummer verscheen in december 1944 en had als ondertitel: 'Uitgave voor bevrijd gebied'. In dit nummer valt ook te lezen wat volgens de redactie de traditionele taak van *De Wervelwind* was: 'Het verstrekken van bredere informatie en samenvat-

ting, dan waartoe radio en dagbladpers uiteraard in staat zijn, en dan in 't bijzonder op gebieden waarover men in bevrijd gebied slecht of onvoldoende is ingelicht als gevolg van de langdurige isolatie'. De oplettende lezer kan zich nu direct een voorstelling maken van wat dan de bedoeling van *De Wervelwind* was gedurende de periode van de Nederlandse bezetting, namelijk juist het verstrekken van bredere informatie in geïsoleerde Nederlandse gebieden.

Zoals verteld wordt in het laatste nummer, namen de Britten het initiatief tot het maandblad. Er was een Raad van Redactie en een kleiner werkcmité. Het werkcmité werd voorgezeten door de Engelse geschiedenisprofessor George Norman Clark. Verder hadden zitting Adriaan Pelt, A. den Doolaard en professor Matthijs Bokhorst, vertegenwoordiger van de Engelse regering en later ook een vertegenwoordiger van het Amerikaanse *Office of War Information*. In de Raad van Redactie namen ook leden van de Nederlandse regering deel. ●

Bron Wikipedia

Streekmuseum Elsloo

De verdwenen buitenplaats Soetendael

Wally Smits

Tussen de gemeentelijke begraafplaats en de buitenplaats Leeuwenvecht ligt aan de Straatweg een weiland dat geregeld wordt gebruikt om paarden hun beweging te geven (zie afbeelding 1). Hier stond ooit een buitenplaatsje met de naam Soetendael. Op de enige afbeelding hiervan in de prentenverzameling uit 1719 van Daniël Stoopendaal, *De zegepraalende Vecht*, staat slechts vermeld: *'Soetendael; de plaats van de Hr. Isaac Simons'* (zie afbeelding 2). Je wandelt er zo voorbij, maar dit simpele stukje grond heeft een interessante geschiedenis, waaraan wij in dit artikel graag aandacht besteden.

De voorgeschiedenis

Al in 1454 komen we Soetendael tegen in een leenbrief van ene Loeff van der Haer Loefssoen, die bij het Utrechtse kapittel van Sint-Pieter zijn

leen komt verheffen of 'verleyen'.¹⁾ Dat betekent dat hij het van het kapittel zijn bezit mag noemen. De gewoonte om een bezit dat gekocht is, te verheffen zal tot 1800 in zwang blijven; ver nadat de kapittels als kerkelijke organisatie officieel zijn opgeheven, maar nog wel als administratieve organisatie blijven functioneren. Hoewel (juridisch) sprake is van particulier eigendom (niet langer leenheer-leenmanrelatie) dient bij elke wisseling van eigendom van het goed (door vererving of koop) het zogenoemde *'verheffen of verleyen'* plaats te vinden bij de oorspronkelijke eigenaar: het Utrechtse kapittel (later de Staten van Utrecht). Daarbij horen verheffingsgeld en betalingen aan diverse personen. Het verheffingsgeld wordt in dit geval gebruikt voor de armenpot van de Jacobikerk. De termen leenman en leengoed worden symbolisch ge-

Het paardenland waar ooit de buitenplaats Soetendael stond. Links is de markante achttiende-eeuwse koepel van Leeuwenvecht te zien. Rechts, net niet op de foto, loopt de weg naar zowel de rooms-katholieke als de gemeentelijke begraafplaats.

Prent uit De zegepraalende Vecht uit 1719. Collectie: Het Utrechts Archief.

bruikt en hebben juridisch geen betekenis meer. De middeleeuwse verhouding leenheer-leenman houdt dus meer een symbolische ceremonie in, dan dat het enige juridische status heeft. Zoekend in het archief van kasteel De Haar te Haarzuilens kwamen we vele gegevens tegen die over Maarssen en Maarssenbroek handelen, ook over het stukje land, een viertel (4 morgen groot, ongeveer 3,5 hectare) waar later de buitenplaats Soetendael gebouwd zou worden. Meestal wordt er in koopakten vermeld wie de burens zijn en ook de vorige eigenaars worden voor zover bekend genoemd. Er wordt dan gesproken over 'oude brieven' die door de notaris gezien zijn, maar nadere mededelingen werden meestal niet gedaan.

Eigendom en lasten

In dit geval werden echter tijdens de koop alle

kopers/verheffers genoemd tot het jaar 1709. In volgorde van tijd zien we in 1478 Gijsbert van der Haar verschijnen, gevolgd door Jacob Franken en nog twee leenopvolgers. In 1562 wordt het interessant, want dan komt ene Barent van Schaik naar voren die het land/leengoed verheft en dan blijkt het verheffingsgeld ten gunste te komen van de 'armenpot tot Utrecht', in latere akten zelfs nog gespecificeerd richting de armenpot van de Sint-Jacobskerk, de huidige Jacobikerk (zie afbeelding 3). Iedere volgende eigenaar moest vanaf die datum geld afdragen ten behoeve van de armlastigen van die kerk en niet alleen aan hen: de hele ceremonie eromheen ging de nieuwe eigenaar ook een flink aantal duiten kosten. Hij, of als het een vrouw was haar 'man en voogd', moest ook de kosten van het verheffen betalen. Ieder die erbij betrokken was, verdiende er wat aan. Het hoofd

Linkerdeel van de voorzijde van een geschilderd bord met de liefdadigheidswerken van de armenpot van Sint-Jacob dat vroeger in het middenkoor van de Jacobikerk te Utrecht heeft gehangen, onbekende schilder, ong. 1562. De armenmeester links heeft een lijst in de hand met daarop de namen van de gerechtigden die in aanmerking kwamen voor uitdeling uit de armenpot. Collectie: Centraal Museum Utrecht.

van het kapittel, de proost, natuurlijk het meest; bij Sint-Pieter standaard *f* 4 en 4 stuivers. Degenen die namens het kapittel de verheffing uitspraken, de zogenaamde stadhouders, kregen *f* 3-3 en de 'graphiario' (middeleeuws Latijn voor secretaris of griffier) verdiende er ook *f* 2-15 aan. Zelfs de getuigen (leenmannen), de leenbode en degene die de verheffing inschreef, kregen ook een klein bedrag, zodat men voor de verheffing totaal *f* 12-7 kwijt was (zie afbeelding 4). En dat alles om alleen maar symbolisch een leengewaad omgehangen te krijgen.

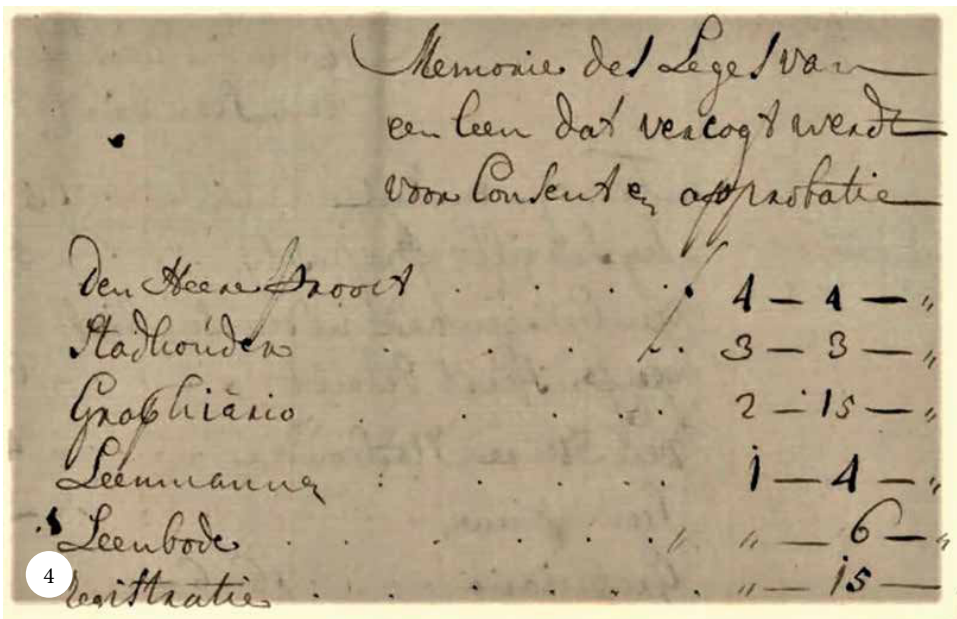
De armenpot

Dat armengeld bestond al vanaf de middeleeuwen en zou tot ver in de negentiende eeuw blijven bestaan, hoewel in Ruwiel in Portengen nu nog steeds een 'armenland' bestaat, ingesteld door één van de middeleeuwse heren van Ruwiel ten bate van de 'buitenarmen'. Dit waren veelal daggelders en boerenknechten die uit de opbrengst van het hooi van dit perceel tussen Kerstmis en Pasen brood konden krijgen. Rond 1980 is deze traditie in ere hersteld en krijgen de inwoners van Portengen-Noord tijdens de Lijdenstijd (40 dagen voor Pasen) gratis brood. Ik herinner me dat zelfs in de vorige eeuw nog

arbeiders van onder andere 'de Vetfabriek' en Twijnstra bonnen kregen om bij de inmiddels niet meer bestaande schoenenwinkel van Telkamp, bij de vestiging aan de Nassaustraat, schoenen te halen. Ook kregen zij nog bonnen om in het Utrechtse abattoir een vleespakket te halen. Nu kan de Voedselbank helaas rekenen op een vaste en groeiende clientèle.

Oneigenlijk gebruik

Omstreeks 1400 begon men in Utrecht, om te voorkomen dat men dit armengeld voor oneigenlijke doelen zoals bijvoorbeeld herbergbezoek zou gebruiken, dat geld in een speciale, niet van edelmetaal gemaakte munt uit te keren met daarop vaak door middel van een letter ook nog de bestemming van die munt, bijvoorbeeld voor de koop van turf of brood. De winkelier kon zo'n munt dan inwisselen tegen de gangbare munten bij het stadsbestuur of de armenmeester. Aangezien deze munten niet altijd werden ingeleverd, ontstond een soort schaduwmarkt. In de loop der tijd werd er daarom in gangbare guldens en stuivers uitgekeerd. In 1716 keerde bijvoorbeeld een 'goede doelen'-fundatie (instelling) - ingesteld door Johan en Jacob Verhaer - aan 20 personen iedere week 6 stuivers uit

Memorie van de kosten van het verheffen van een leen bij het Kapittel van Sint-Pieter.³⁾

(f 15-12 per jaar), een bedrag dat in 1816 was opgelopen tot f 15-19.⁴⁾ Afbeelding 3 toont ons de zondagse uitdeling in natura in de Jacobi-kerk, waarvan een gedeelte gefinancierd werd via de bijdrage van het land dat later Soetendael

weinig zeggenschap meer hadden en Dirck maar bleef zeuren, vroeg men aan het wettig gezag - ditmaal de vroedschap van de stad Utrecht die ook de supervisie had over de armenzorg - of men het mocht verkopen aan Dirck van Zinnick.

zou gaan heten. Links op de afbeelding staat de armenmeester met een lijst van de armen die in aanmerking komen voor de zondagse uitdeling.

Bouw van Soetendael

In 1636 liet de eigenaar van de net gebouwde buitenplaats Herteveld, de schatrijke diamantair Dirck van Zinnick, zijn oog vallen op dit stuk grond en wilde het wel kopen van het kapittel van Sint-Pieter. Aangezien die kapittels na 1578 (het uitoefenen van de katholieke dienst werd verboden)

De vroedschap gaf in 1636 een 'acte van consent en approbatie ... ten behoeve van de armenpot' af om het leengoed te mogen verkopen.²⁾ Het jaar erop vond het transport en de leenhulde plaats. Het is aannemelijk dat vader Dirck tussen 1637 en 1654 het huis dat later Soetendael zou gaan heten, liet bouwen. In het laatste jaar was dochter Anna inmiddels met Everard Scott getrouwd en deze mocht zich eigenaar noemen van het huis, na uiteraard leenhulde te hebben gebracht. Dit mocht zij weliswaar nog niet zelf doen, vrouwen moesten immers nog tot 1956 wachten voor zij handelingsbekwaam zouden worden, maar echtgenoot Everard deed deze leenhulde als 'man en

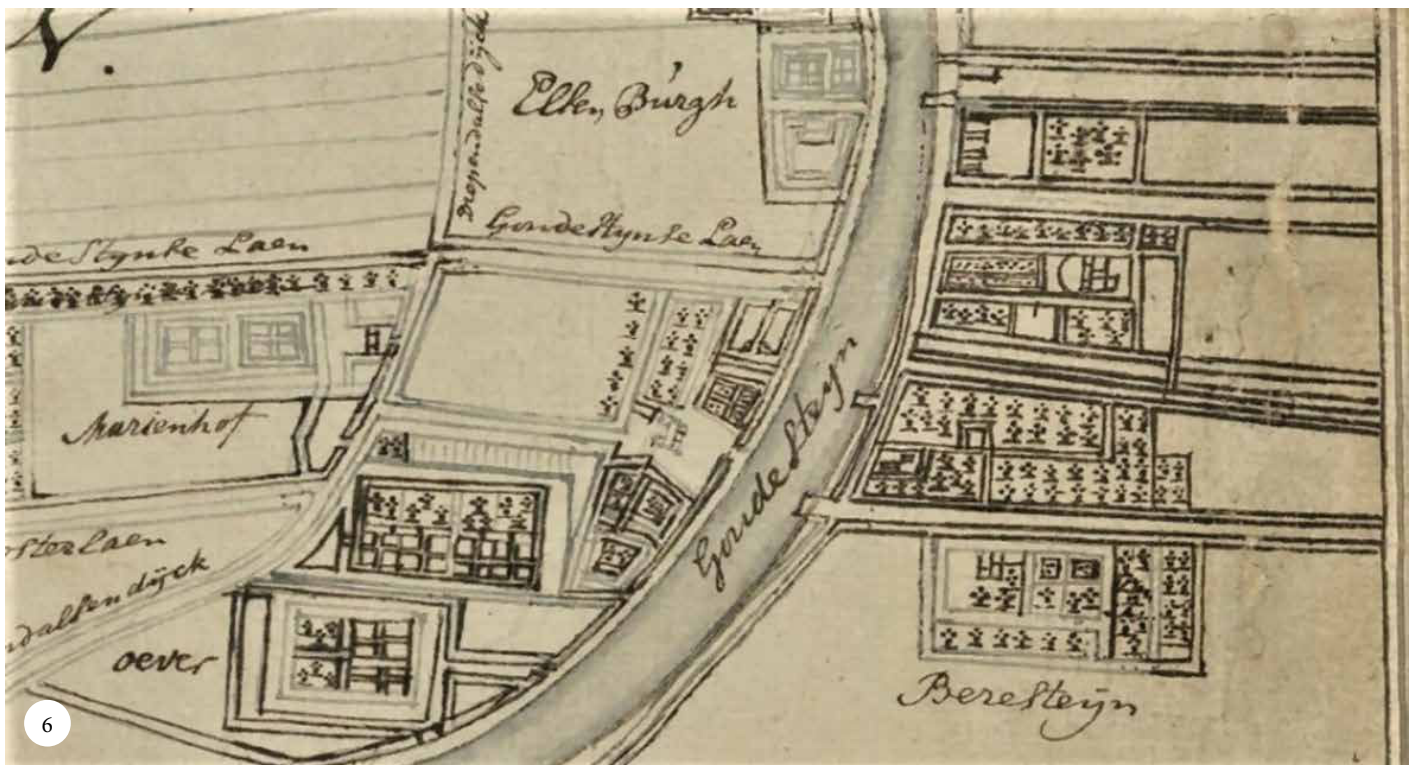
Detail van de prent van Stoopendaal van Goudestein. De uitsnede van de rechterkant vertoont Herteveld (1), Leeuwenvegt (2) en Soetendael (3).

voogd', zoals dat toen netjes heette. De familie Scott/Zinnick zou het goed tot de dood van Jacob Scott, schepen en raad van Amsterdam, in haar bezit houden waarna het in 1712 overging naar Isaac Simons, koopman uit Amsterdam. Deze Isaac werd door Stoopendaal opgevoerd als eigenaar toen hij de etsen publiceerde in 'De zegepraalende Vecht' (zie afbeelding 2).

Stelde ik hiervoor al dat het huis vermoedelijk gebouwd is tussen 1637 en 1654, een kaart uit 1781 geeft echter aan dat Soetendaal er al ruim voor 1650 was. Het is een kopie van een kaart uit 1651, een voorloper of wellicht een schetsmatige voorstudie van de uiteindelijke bekende kaart van Jacob Colom, ook nog eens goedgekeurd door de toenmalige heer van Maarsseveen en we vangen hier twee vliegen in één klap. Het huis was er al en de latere kaart van Jacob Colom was al tien jaar voor de publicatie in 1661 gemaakt (zie afbeelding 6). De bouwperiode (de jaren veertig van de zeventiende eeuw) is, ook al gezien de bouwstijl, dus erg aannemelijk. We zien op zowel afbeelding 2 als op 5 een kleine buiten-

plaats met de voorgevel naar de Vecht gekeerd. De voordeur is volgens de Hollands-classicistische stijl omlijst door twee pilasters en boven de voordeur is een bovenlicht. Aan weerszijden van de deur zien we twee raampartijen met kruiskozijnen, zodat het geheel vijf traveeën breed is. Op de verdieping bevinden zich derhalve vijf vensters, maar die zijn lager dan die van de benedenverdieping. Na een bewerkte daklijst volgt een zogenaamd wolfsdak met twee schoorstenen en een venster (dakkapel zouden we nu zeggen). Tussen het huis en de weg (de huidige Straatweg, maar indertijd Kleiweg en zelfs Herenweg genoemd) wordt het geheel gesierd door een geometrische tuin. De in 1719 getoonde twee zijvleugeltjes doen afbreuk aan het traditionele beeld van de vroege buitenplaatsen en zijn er vermoedelijk later aangebouwd. Vermoedelijk is er toen aan de originele bouw weinig veranderd, want nog in 1750 heeft een eigenaar het over het 'oude huis'.

Dichter Claas Bruin liet zich niet door mijn architectonische bedenkingen remmen en dichtte

Detail van een in 1781 door Gerbrand Praalder nagetekende kaart van Jacob Colom uit 1651. Zonder alle met name te noemen, zien we van onder (noord) naar boven (zuid) Beresteijn, Soetendaal, Leeuwenvecht en Herteveld liggen. Bron: RHCVV, Beeldbank – Topografisch Historische Atlas, inv. nr. BB-THA-0049.

er in De zegepraalende Vecht lustig op los toen hij Soetendael zag:

*Ik zie wij zijn voor Zoetendaal.
O. Zoetendaal! Zo wel geleegen,
Zo net gebouwt, zo schoon beplant.
O Zoetendaal! Zo 's Hemels zeegen,
Gelijk ik wensch, u houd in stand,
Zal 't lommer van uw Laan de boorden
Van deeze Vliet met nieuwe pragt
Vercieren. O gelukkige oorden!
Uw waardige Besitter tragt
(Het welk aan veelen is gebleeken)
De waare vriendschap aan te kweeken.*

Het huis en zijn achttiende-eeuwse eigenaars Als zoals gezegd Isaac Simons in 1712 eigenaar wordt van Soetendael, koopt hij ook het terrein dat toen De Kikvors(t) heette, waar nu een imitatie theekoepel staat op de kruising van de Straatweg en de Wilhelminaweg. Grappig is dat op dezelfde plek in de achttiende eeuw ook een soort speelhuis (koepel) stond, maar dan totaal anders, namelijk een chinese tent, te vergelijken met de pagodetenten die nu nog te koop zijn (zie afbeelding 7). Na de dood van Isaac Simons (1726) komt het huis in handen van zijn dochter Catharina Adriana die getrouwd was met Jacob Viruly. Hun dochter was weer getrouwd met Jacob van Beeck en uiteindelijk zou hij Soetendael in 1750 van de erven kopen en in die akte

volkomen onbekende figuur uit de geschiedenis, maar toen de leider van opstandelingen die het eiland Corsica onafhankelijk wilde maken van Genua, daarbij gesteund door de vader van de latere keizer Napoleon. Pascal Paoli had dubbel pech in zijn leven, want eerst gesteund door de familie Bonaparte, viel hij later bij Napoleon weer in ongenade toen laatstgenoemde Corsica bij Frankrijk trok. Hij was echter in 1769 in ballingschap gedreven en bezocht de Republiek. Zijn tochtje over de Vecht in het statenjacht, dat in principe alleen was voorbehouden aan zeer bekende en vermaarde bezoekers zoals tsaar Peter de Grote in 1717, wordt uitgebreid beschreven in het bekende dagboek van Jacob Bicker Raye:

'... 26 augustus 1769 kwam de groote en zeer vermaarde Corsische generaal Pascal Paoli van Utrecht, langs de Vecht, met een staatenjacht, ook langs Maarszen. "Au Passant" had hij op vele plaatsen het merkwaardigste bezichtigd en van alle menschen seer veel politesse genooten, o.a. van de heer Jacob van Beeck, woonende op de hofstede Soetendael, dewelke toen het jacht daar stond voorbij te vaaren, versogt hetselve eens even aan mogt leggen, vereerende dien grooten man een mandtje met excellente blaauwe rijpe druyven uyt zijn druyvenkas, die seer gratieus wierde geaccepteert".

Vrouwen moesten immers nog tot 1956 wachten voor zij handelingsbekwaam zouden worden.

was sprake van de 'oude Hofsteede Zoetendaal', waar – zoals ik hierboven al concludeerde - weinig aan was verbouwd.⁵⁾ Al deze eigenaren kwamen niet uit Amsterdam, maar uit Haarlem.

Hoog bezoek

Wat betreft Jacob van Beeck is nog de volgende anekdote het vermelden waard. Op 26 augustus 1769 was hij op Soetendael en zag het Statenjacht van Utrecht naderen. De toen alom bewonderde Pascal Paoli was aan boord: nu een

Ik zie overbuurman Huydecoper al tandenknarsend aan de andere kant van de Vecht staan. Wel een bezoek aan Van Beeck en niet aan hem...

De sloop van Soetendael

Het huis is er niet meer, maar wanneer is het gesloopt? Dat wordt afstrepen. Een lijst van buitenplaatsen uit 1806 maakt geen melding meer van Soetendael. Na de Kikvors(t) van de erven Van Beeck, Herteveld van Gerard van

der Zoo en Leeuwenvecht van Anthony Bakker volgt onmiddellijk Berenstein. Soetendael is slechts grond.⁶⁾ Gaan we een paar jaar terug en kijken we naar een lijst met brandemmers die bij huizen geplaatst moeten worden, dan komen we tot 1792 Soetendael tegen (van Van Beeck) met drie verplichte brandemmers.⁷⁾ Kijken we een paar jaar verder dan ontdekken we dat halverwege 1799 buurman Anthony Bakker op een veiling een hofstede genaamd S(Z)oetendaal - nog steeds is er sprake van 'pond- of armen-geld' - koopt met de huisinge, koetshuis, stallingen' voor f 6.450,00 exclusief het stukje dat de Kikvorst heet. Dat wordt overigens in 1810 verkocht aan de nieuwe eigenaar van Herteveld, Gerard van der Zoo.⁸⁾ Alles overziend kunnen we concluderen dat Soetendael tussen 1800 en 1805 is gesloopt en dat het bezit van de erven Van Beeck opgekocht is door de directe bureu van Herteveld en Leeuwenvecht. Later is het grondgebied genaamd Soetendael verkocht aan de Rooms-Katholieke Kerk en had op de eerste

kadastrale kaart van 1832 niet meer de bestemming wonen, maar 'bouwgrond', een bestemming die tot op heden zo is gebleven. ●

Noten:

1. HUA, archief kapittel van Sint-Pieter, toegang 220, inventarisnummer 919, 12 februari 1454, maar 'na Loeff van der Haer Janssoen', het was dus al langer in het bezit van het geslacht Van der Haer.
2. HUA, archief huis en heerlijkheid De Haar te Haarzuilens, toegang 1139, inv. nr. 274-1.
3. HUA, archief kapittel van Sint-Pieter, toegang 220, inv. nr. 919.
4. HUA, idem inv. nrs. 1140 tot en met 1149.
5. Het Nationaal Archief, collectie 185, archief familie (Van Beeck) Vollenhoven, inventarisnummer 509.
6. RHCVV-archief gerecht Maarssen 1614-1813, inv. nr. 152.
7. Idem, inv. nr. 176.
8. RHCVV, dorpsgerechten Maarssen 1624-1811, inv. nrs. 1437 en 1440.

Het buitendijks gelegen stukje land genaamd de Kikvors(t) in ongeveer 1850. Mooi is de chinese tent nog te zien die in de achttiende en negentiende eeuw een karakteristieke entree vormde van het dorp. Universiteitsbibliotheek Leiden: Bijzondere Collecties.

De werkgroep Archief en Bibliotheek

Piet Gentenaar

Het is dinsdagmiddag. Een aantal mensen verzamelt zich in de ruimte van de Historische Kring in Silverstein, waarin ook het Vechtstreekmuseum is gevestigd. Er is koffie en koek en er zijn heel veel dossiers. De wanden zijn bedekt met boekenkasten en stellingen met mappen en dossierdozen. Ieder kent zijn taak en geanimeerde gesprekken wisselen elkaar af met geconcentreerde stilte. Aan de muur hangt de kreet: *'Hier werken we aan de toekomst van onze geschiedenis'*.

Er komt een regelmatige stroom aan materiaal binnen. Soms zijn dat dozen vol met paperassen die bijvoorbeeld naar aanleiding van een sterfgeval bij de Kring aangeleverd worden. Dan wordt er ook beslist of het materiaal gearhiveerd kan worden. Er komen vaak andere ter zake kundige HKM-leden langs, zoals Bert de Ruiters en Hans van Bommel, met wie een en ander kan worden besproken. De kerntaak van de werkgroep blijft het ordenen, benoemen en bewaren van al het aangeleverde materiaal, fysiek en digitaal.

Van links naar rechts: Cees van Bart, Nel van Haaften, Piet Gentenaar, Leo Kerkhoff, Arie van Ginkel.

Nel van Haaften is de 'primus inter pares' van de groep en haar ervaring is onmisbaar. Zij werkt ook in het archief in Breukelen en vindt het belangrijk dat dingen van historische waarde correct bewaard worden. Er wordt al genoeg weggegooid. Haar deskundigheid is de leidraad voor de systematiek en de

kwaliteit van het archiveren.

Via genealogisch onderzoek naar een voorvader kwam Leo Kerkhoff in contact met het archief van de HKM. Daar veroorzaakte een archiefstuk bij toeval een verrassend resultaat en zo bleef Leo hangen bij de archiefgroep. Hij blijft het boeiend vinden om de historie in te duiken en steeds weer ontdekkingen te doen over het eigen verleden en de lokale geschiedenis.

Als geboren en getogen Maarssenaar met een brede belangstelling voor geschiedenis heeft Cees van Bart een schier onuitputtelijke, parate kennis ontwikkeld. Toon hem een foto en hij weet waar het is en wie erop staan. Via zijn rol bij het inmiddels verdwenen Drogisterijmuseum kwam hij in deze werkgroep en doet het werk nog steeds met veel plezier. Samenwerken met gelijkgestemden is voor Arie van Ginkel van belang; met elkaar die grote hoeveelheid mappen met allerlei materiaal ordenen en organiseren. Arie beheert het bibliotheekstelsel en werkt samen met Piet aan het digitaliseren van het archief. Hij maakte de Periodieken op de website toegankelijk voor iedereen en werkt ook aan een HKM-beeldbank die dit jaar voor iedereen toegankelijk moet worden gemaakt.

Een zoektocht naar een foto voor het Periodiek bracht mij, Piet Gentenaar, in samenwerking met en op basis van veel voorbereidend werk van Ria Tjihuis, Bert de Ruiters en Henk Blaauw tot het verzamelen van alle digitale fotomateriaal op één plek. Inmiddels heeft ADA (Archief Digitale Afbeeldingen) vele duizenden foto's van de geschiedenis van Maarssen. Mochten lezers thuis foto's hebben die een aanvulling kunnen zijn voor de beeldbank, dan kom ik graag bij u langs met een USB-stick, of om een scan ervan te maken.

Dichter bij de geschiedenis kun je met dit werk bijna niet komen. Als je geïnspireerd bent en dat gevoel ook wilt ervaren, ben je elke dinsdagmiddag vanaf 14.00 uur welkom op Silverstein. ●

het oude regthuys
 eetcafé • feestcafé • catering

laan van niftarlake 101 • 3612bp • tienhoven
 telefoon 0346 - 28 13 82 • website hetolderegthuys.nl

HAIRFASHION

maarsse

HAIRFASHION MAARSSEN
 PROFESSIONALS
 IN HAARVERZORGING

EEN MOMENT
 VOOR JE HAAR
 EN VOOR JEZELF

PERSOONLIJKE AANDACHT EN DESKUNDIG ADVIES

DIRECT EEN AFSpraak MAKEN
 TEL. 0346 562032
 HAIRFASHIONMAARSSEN.NL

OF DOWNLOAD
 ONZE APP

HAIRFASHION MAARSSEN | KAATSBaan 3 | MAARSSEN

slapen/bedmode/lingerie/linnenshop

Kaatsbaan 48
 3601 ED Maarsse
 0346-562122
www.degraaffmaarsse.nl

- aankoop • taxaties
- verkoop • hypotheken
- verhuur • nieuwbouw

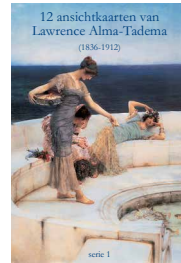
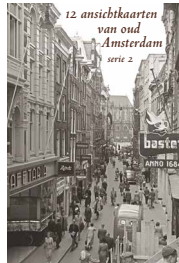
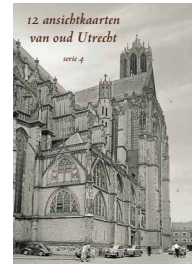
Sterk door Service!

Nassastraat 14
3601 BG Maarssen
0346 - 58 50 30

ritter@era.nl
www.eraritter.nl
f erarittermakelaardij
t @ERA_Ritter

Afbeeldingen en foto's uit een andere tijd. Kunst van alle tijd. Gevat in doosjes met ansichtkaarten. **Bekijk onze website!**

muldershouse.nl